

41 Türkiye'de evlilik ve evlenme kültürü: geleneksel normlara halkbilim perspektifinden bir baka

Atila KARTAL¹

APA: Kartal, A. (2023). Türkiye'de evlilik ve evlenme kültürü: geleneksel normlara halkbilim perspektifinden bir baka. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 730-753. DOI: 10.29000/rumelide.1372403.

Öz

İnsan hayatının üç önemli geçiş dönemi olduğu kabul edilir. Türk kültüründe evlenme, kız isteme ile başlayan, gerdek sonrası uygulamalarla tamamlanan ve başlangıcından bitişine kadar birçok uygulama, inanç ve pratikler açısından zengin bir gelenektir. Toplumsal bir işleve de sahip olan evlenme törenleri etrafında her yaşta bireylerin bir araya getirilmesi suretiyle aralarındaki bağların kuvvetlenmesi, sağlam aile ve toplum yapısının oluşması, birlik ve beraberlik ruhunun kuvvetlenmesi gibi ortak değerler, inançlar, ritler, gelenekler, eğlenceler, müzikler, vb. unsurlarla geçmiş ve bugün arasında bağ oluşturulmaktadır. Kültürel ve folklorik değerler açısından renkli ve zengin örnekler taşıyan, bazı ritüellerin kökleri İslam öncesi Şamanist unsurlara kadar uzanan kimi düğün gelenekleri, günümüzde değişen coğrafya ve inanç sistemine göre farklı ilişkiler, yeni anlamlar üstlenerek varlığını sürdürmektedir. Tarih boyunca Türklerin farklı coğrafyalarda bulunmaları, çeşitli dinî inançları benimsemeleri, onların aile kurumuna karşı sahip olduğu değerleri, duygu ve düşünceleri temel bağlamda değiştirememiştir. Sanayileşme, hızlı şehirleşme ve akabinde sosyal ve kültürel ihtiyaçlar dikkate alınmadan ortaya çıkan kentleşme neticesinde pek çok düğün âdetinin sınırlı sürelerle ve salonlara sığdırılmasına sebep olurken zengin ve renkli düğün geleneklerinin de azaldığı gözlemlenmektedir. Anadolu Türk düğünlerinde değişim ve dönüşümlerin olmasına rağmen çağdaş ve geleneksel özellikler birlikte muhafaza edilmeye devam etmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma metodlarından doküman analizi kullanılarak betimsel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Evlenme, düğün, inanç, ritüel, sembol

Marriage and matrimonial culture in Turkey: a folkloric perspective on traditional norms

Abstract

It is accepted that there are three important transition periods in human life. Marriage in Turkish culture is a rich tradition that begins with asking for a girl, is completed with post-marital practices and is rich in many practices, beliefs and practices from the beginning to the end. Marriage ceremonies, which also have a social function, bring together individuals of all ages around the marriage ceremonies, strengthening the bonds between them, strengthening the solid family and community structure, strengthening the spirit of unity and solidarity, as well as common values, beliefs, rituals, traditions, entertainment, music, etc. elements such as belonging between the past and the present are created. Some wedding traditions, some of which carry colorful and rich examples in terms of cultural and folkloric values, some of which have roots dating back to pre-Islamic

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı ABD (Antalya, Türkiye), atilakartal@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4706-9940 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 27.08.2023-kabul tarihi: 20.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1372403]

Shamanist elements, continue to exist today by assuming different relationships and new meanings according to the changing geography and belief system. Throughout history, the Turks' presence in different geographies and their adoption of various religious beliefs could not change their values, feelings and thoughts towards the institution of family in the basic context. As a result of industrialization, rapid urbanization and subsequent urbanization that emerged without taking into account social and cultural needs, many wedding customs are limited to limited periods and halls, while rich and colorful wedding traditions are observed to be decreasing. In Anatolian Turkish weddings, despite the presence of changes and transformations, contemporary and traditional characteristics continue to be preserved together. In this study, a descriptive evaluation was made using document analysis, one of the qualitative research methods.

Keywords: Marriage, wedding, belief, ritual, symbol

Giriş

Toplumlar hangi koşulları sağlayanların nasıl, kaç eşle, kimlerin kimlerle, nerede, kaç yaşında evlenebileceğine dair gelenekler oluşturmuşlardır. Evlilik bu suretle erkek ve kadın arasında gelenek, görenek ve inançlar bağlamında toplumsal bir anlaşma niteliğindedir (Gökçe, 1978: 7). Evlenme, evrensel bir değer olup onu benzerlerinden ayıran tarafı toplumların evlenmeye dair töre, tören, âdet, ritüel, inanç, vb. uygulamalar bakımından göstermiş oldukları kültürel yapılarıdır. Evliliğin sosyal, psikolojik ve inanç boyutları açısından birçok yönüyle amaçları olduğu görülmektedir. Soyun sürekliliği, neslin korunması, eşlerin yalnızlıktan kurtarılması, eşlerin fitri ve biyolojik ihtiyaçlarının meşru ve hukuki sınırlar içinde karşılanması, eşler arasında samimiyet ve muhabbetin çoğaltılması gibi birçok işlevsel unsur toplumsal yönden karşılık bulmaktadır.

Emiroğlu ve Aydın evliliği şöyle tanımlar: “*Temelde aile olarak tanımlanan birimi oluşturmak ve türün üremesini düzenli, toplumca kabul edilebilir olan ve onaylanan, atışmaya yol açmayan bir biçimde temin etmeye yarayan, iki karşı cins arasında kurulan cinsel ve ekonomik birliktir.*” (2003: 293). Sosyal bir kurum olan evliliği antropolojik, dinî, hukuki, ekonomik, kültürel başta olmak üzere pek çok açıdan ele almak mümkündür. Evlenme, günümüzde olduğu gibi geçmişte de önemli kurumsal bir sosyal yapı kabul edilmiş, töreler ve gelenekler sayesinde toplumsal dinî ve millî bağlam içinde işlevselliğini sürdürmüştür. Evlenme aşamalarında söz konusu olan ritüellerin toplumsal amaçlarından biri birleşmeyi meşru ve açık surette ilan etmektir (Erdentuğ, 1970: 232).

Evlenme Türk kültüründe her aşaması ayrı önem ve özen taşıyan, iki farklı bireyi bir çatı altına getiren, hem kadın hem de erkek için yeni bir başlangıç sayılan, toplumsal katılım yönü her zaman çok zengin olan ve bir kadın ve erkeğe nikâh bağı ile aile kuran geleneksel ve dinî bir kurumdur. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Makalenin konusuyla ilgili kaynaklardan makale, kitap ve lisansüstü tezlerden faydalanılmış elde edilen veriler sistematik bir biçimde tasnif edilerek bütünleştirilmiştir. Bulgular arasında ilişkilendirme yapılmış, yargılar oluşturulmuş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Başlıklandırma sisteminde geleneksel Türk düğünlerinin yapısı olarak Boratav (1984) ve Örnek (2014)'in yapmış oldukları sınıflandırma esas alınmıştır. Bu çalışmada evlenme biçimleri, evlenme yaşı, eş seçimi, görücü gitme, kız isteme, söz kesimi, nişan, nikâh, kına, düğün, gerdek başlıkları altında değerlendirilirken çalışmanın boyutu nedeniyle alt başlıklara girilmemiştir.

Evlenme biçimleri: korunan gelenekler ve değişen pratikler

Türkiye’de doğrudan tanışarak, anlaşarak evlenmeler yaygın olmakla birlikte evlenme biçimleri üzerine yapılan çalışmalar, geçmişten günümüze her toplum ya da bireyin kendi yapısına uygun evlenme biçimlerini tercih ettiğini göstermektedir. Evlenme biçimleri; sosyal ve ekonomik normlar, kültürel aidiyetler, yaşam şekilleri, inanç değerleri gibi farklı unsurlara göre belirlenmektedir (Öğüt Eker, 2000: 92).

Sezen’in araştırması Türkiye’deki evlenme çeşitlerini göstermesi bakımından önemli olup çalışma sonucunda tespit edilen evlenme biçimleri² şunlardır: Görücü usulü ile evlenme, kız kaçırma (düğünsüz evlenme), başlık parası karşılığında evlenme, otura kalma evlilik, başörtüsü kaçırma yoluyla evlilik (destmal kaçırma), beşik kertme evliliği, taygeldi evlilik, berdel (bedel) evliliği, kepir (yaban değişimi) evliliği, ölen kardeşin karısıyla evlenme (levirat), baldızla evlilik (sorarat), içgüveyi evliliği, yakın akraba evliliği, oldu bitti evlilik, para karşılığı evlenme, kan parası karşılığı evlenme, öç alma karşılığı evlenme, çok eşli evlilik, anlaşmalı evlilik, hileli evlilik, rastlantı evliliği, ilan yoluyla eş seçme (evlenme), tercihli evlilik, yabancı ile evlilik, farklı mezhep evliliği, metres edinme evliliği, muta evliliği, dış güvey evliliği, tanışıp anlaşarak evlenme, televizyon evliliği, dul evliliği (2005: 186-193). Evlenme biçimlerini iki ayrı grupta ve iki ayrı ölçüte göre sosyolojik açıdan ele alan Gökçe, modern toplumlardaki uygulamaların ilkel toplumlardaki kadar sistemli ve kesin kurallara tabi olmadığını belirtir. Türk toplumunda eskiden beri tek eşle evlilik (monogami) hâkimdir (1978: 8). Geleneksel toplum yapısında geçmişte genellikle aileler tarafından tanıştırılan kadın ve erkek daha sonra kendi tercihleri doğrultusunda evlenme kararı almakta idi; ancak günümüzde bu görücü usulü evlenme biçimlerinden biri olmakla birlikte gelişen teknolojik iletişim, sosyal medya gibi araçlar vasıtası ile tanışarak, evlilik ilanları veya internet (evlilik siteleri) yolu ile de evlenilmektedir. Bu durum toplumların sosyal, kültürel, ekonomik unsurlarına göre şekillenmektedir.

Evlenme yaşı: toplumsal cinsiyet rollerinin değişen dinamikleri

Evlilik yaşı, Cumhuriyet’ten sonra Medeni Kanun ile belirlenmiş olmasına rağmen geçmişte geleneksel kuralların “buluğa erme” olarak belirlendiği kızın ve erkeğin evlenme çağına geldiklerine dair kabuller (Artun, 2011: 175) günümüzde değişmiştir. Geçmişte çeşitli sosyokültürel nedenlerle evlenme yaşının kızlarda 14-15 yaş aralığında kabul görmesi ve sözlü kültürde halk şiirine yansımaları Dadaloğlu’nun “At dördüne kız on dördüne gelince/Severim kıratı bir de güzeli” mısralarında vücut bulmuştur; ancak toplumdaki bu yaş algısı zaman içinde törede ve yazılı hukukta değişmiştir (Şişman, 2017: 23). Türk toplumunun sosyo-ekonomik, eğitim, kentleşme ve kültür gibi yapısal gelişimlerinin geleneksel toplum yapısındaki değişiklikler ile evlilik yaşının kanunda belirlenen yaş sınırının üzerinde yapılan evliliklerin yaygınlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda en son yapılan ve 2022 yılında yayımlanan TÜİK³ verilerine göre Türkiye’de cinsiyete göre ilk evlenme yaşı şöyledir: Evlilik yapan erkeklerin %4,4’ü, evlilik yapan kadınların %24,2’si ilk evliliğini 18 yaş altı yapmıştır. (%15) Evlilik yapan erkeklerin %8,9’u, evlilik yapan kadınların %23,0’ı ilk evliliğini 18-19 yaş aralığında yapmıştır. (%16,5) Evlilik yapan erkeklerin %39,6’sı,

² Türkiye’de nerelerde tespit edildiği ve örnekleri hakkında detaylı bilgi için Sezen’in ilgili çalışmasına bakınız.

³ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından, Resmi İstatistik Programı kapsamında ilki 2006 yılında yapılan, beş yılda bir gerçekleştirilen ve dördüncüsü 2021 yılında tamamlanan Türkiye Aile Yapısı Araştırması’nın (TAYA) ön bulguları sonuçlarına göre kadınlar için uygun görülen evlenme yaşının, 20-24 yaş aralığından 25-29 yaş aralığına çıktığı belirtilmiştir. 2021 ön bulguları ve 2016 yılı sonuçları karşılaştırılmaları olarak bakıldığında, 2021’de ilk evliliklerin yüzde 36,9’u 20-24 yaş aralığında gerçekleşti. 2016 araştırma sonuçlarında ise bu oran yüzde 37,5’ti. Buna göre, 20-24 yaşında ilk evliliklerini gerçekleştirenlerin oranında azalma görüldü. 2021 araştırmasına katılanlar, erkekler ve kadınlar için uygun görülen ilk evlenme yaş aralığını çoğunlukla 25-29 yaş olarak belirtti. 2016 ile 2021 yılı karşılaştırıldığında kadınlar için uygun görülen ilk evlenme yaşının, 20-24 yaş aralığından 25-29 yaş aralığına çıktığı gözlemlendi (TRT Haber).

evlilik yapan kadınların %34,6'sı ilk evliliğini 20-24 yaş aralığında yapmıştır. (%36,9) Evlilik yapan erkeklerin %34,8'i, evlilik yapan kadınların %13,9'u ilk evliliğini 25-29 yaş aralığında yapmıştır. (%23,5) Evlilik yapan erkeklerin %9,6'sı, evlilik yapan kadınların %3,0'ı ilk evliliğini 30-34 yaş aralığında yapmıştır. (%6,1) Evlilik yapan erkeklerin %2,8'i, evlilik yapan kadınların %1,3'ü ilk evliliğini 35+ yaş ve üzerinde yapmıştır. (%2) Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve TÜİK'in 2021 yılında birlikte yaptığı "Türkiye Aile Yapısı Araştırması"ndan elde edilen veriler ışığında on sekiz yaş altı evlenme, kadınların erkeklere oranla daha fazla olduğunu göstermektedir.

Yasalar toplumun ihtiyaçlarına göre güncellenebilir. Ülkemizde ilki 1926'da kabul edilen Medeni Kanun'a göre 18 yaşındaki erkeğin ve 17'sindeki kadının evlenmesi uygun bulunmuş, bu kanunda 1938'de yapılan değişiklikte erkeğin 17, kadının ise 15 yaşını doldurması şartı aranmıştır. Medeni Kanun'da 2001 yılında yapılan değişiklikte ise "Erkek veya kadın on yedi yaşını doldurmadıkça evlenemez. Ancak, hâkim olağanüstü durumlarda ve pek önemli bir sebeple on altı yaşını doldurmuş olan erkek veya kadının evlenmesine izin verebilir." hükmü yer almıştır (Ünal, 2015: 11). Türk hukuk sisteminde olağan evlenme yaşı 17'dir, Medeni Kanun'un 124. maddesine göre "erkek veya kadın 17 yaşını doldurmadıkça evlenemez" denilmektedir; ancak velilerinin veya vasilerinin izniyle evlenebilmektedir. 16 yaşındaki gençler ise "istisnai durumlarda ve hayati önem arz eden bir gerekçenin olması şartıyla" mahkemenin alınan özel izinle evlenebilmektedirler. Geçerli bir evlenmenin yapılabilmesi için evlenecek olan kişinin evlenmenin anlamını, önemini ve kendine yükleyeceği ödev ve sorumlulukların kapsamını anlayabilecek yeteneğe sahip bulunması tek başına yeterli kabul edilmemiş aynı zamanda kanunun belirlediği "belli bir olgunluk çağına, belirli bir yaşa erişmiş bulunmaları" da gerekli görülmüştür (Akıntürk-Karaman, 2011: 63-66).

Geçmişte ve günümüzde evlilik yaşı, kız ve erkek için farklı olsa da toplumdaki bakış açısı temelde değişmemiştir. Gayrimesru birlikteliklerin önlenmesi, toplum yapısının meşru birliktelik yoluyla ve böylece neslin devamının sağlanması amacı ile evliliğin bir an önce gerçekleştirilmesi özendirilmiş, hatta geleneksel yaşamın yoğun olduğu kesimlerde evlilik toplumsal baskıya dönüştürülmüştür. Kızlarda evlilik yaşının daha erken olmasının sosyal, dinî, iktisadî, gibi farklı nedenlerinin yanına aile içi öncelik sırası da eklenebilir. Kardeşler arasında evlilik sıralamasında öncelik büyük kardeşindir; ancak Anadolu'da "kız çocuğu bekletmeye gelmez" anlayışının bir yansıması olarak takvim yaşına bakılmaksızın uygun bir kısmeti gelen kızın ağabeyinden önce evlendirilmesi uygun görülebilir. Sıra gözetilerek yapılan bu gelenekte ağabey ve ablanın rızası ile küçük kardeş evlenebilir (Altun, 2004: 237). Türk kültürü ve edebiyatı açısından 11. yüzyıldan günümüze kadar değerinden hiçbir şey kaybetmeyen, özellikle aydın ve şehirli okur yazar kesime hitap eden Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" adlı eserinde kızlar ile evlilik arasındaki düşünceyi yansıtmaya yönüyle şu beyitler dikkat çekicidir: "Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzûm kalmadan, yalnız bu pişmanlık seni öldürür." (Arat, 1998: 326) Cinsiyete bağlı evlilik sıralamasında erkeklerin askerlik, ekonomik özgürlük gibi şartları sağlaması beklenir. Ataerkil aile yapısında emanet olarak görülen kız evladın "bir zarar gelmesin, laf söz olmasın" düşüncesiyle bir an evvel kocasına, yeni ailesine teslim edilmesi anlayışı ve özenle korunması söz konusudur. Erkek için baba evinin geçici mekân olarak görülmemesi erkeğin bekletilmesini kabul edebilirken kızın bekletilmesini uygun bulmaz (Yolcu, 2014: 202). Küçük erkek evladın baba evinde kalıp ocağı tütürmesi beklenir (Ögel, 2014: 640). Halk düşüncesinde küçük erkek çocuk ocak sahibidir. Günümüzde evlilik yaşına dair anlayışın değiştiğini vurgulayan Yolcu (2014: 202-203), bu değişimin tek sebebe bağlanamayacağını ifade etmiştir. Hukuk kurallarının zorlayıcılığı, zorunlu eğitim, kadının kapitalist üretim sürecine ve çalışma hayatına katılması, "çocuk gelinler"

konusunda basın ve yayın yoluyla toplumun haberdar edilerek bilinçlendirilmesi, halkın davranış kalıplarının değiştirilmesi gibi pek çok etken evlilik yaşının artmasına tesir etmiştir. Kırsal yapıdaki geleneksel evliliklerde evliliğin getirdiği sorumlulukları yerine getirebilme olgunluğuna erişmiş olma durumu olarak ifade edilebilir. Geçmişten günümüze doğru bu yaş ortalamasının arttığı söylenebilir. Türk toplumunda evlenecek adaylar için bakılan yaş kriteri tek başına bir ölçüt olmayıp başka özellikler de aranmaktadır.

Toplumların gelişimi, toplumsal cinsiyet rollerinde zamanla gelişim ve değişimleri beraberinde getirmiştir. İş gücü, kariyer planı, aile içi iş paylaşımı, eğitim ve öğretimde birliktelik, yönetim ve siyasette mevcudiyet gibi örnekler toplumsal cinsiyet dinamiklerinin dönüşümünü, eskiden geri planda kalan kadının toplumsal hayata katılımını arttırdığını ve bireye, bölgeye ve kültüre bağlı olarak da bu durumun evlenme yaşını etkilediği söylenebilir.

Eş seçiminde geleneksel normlar ve yaklaşımlar

Türk kültüründe evlilik her devirde büyük öneme sahip olmuştur. Genç erkek veya kız evlenme çağına geldiklerinde anne ve baba, münasip bir adayda karar kılabilmek için birtakım faaliyetlerin içinde kendilerini bulurlar. Türk kültüründe damat adayı aramak hoş karşılanmadığı için evlenecek kız arayışları renkli bir hava içinde devam etmektedir. Kendisine evlenmek üzere bir eş seçmek isteyen kişinin ilkel veya uygar fark etmeksizin bazı kurallarla karşılaşacağını söyleyen Yolcu (2014: 183), bu kurallar için kişilerden çok toplumsal taleplerin arzu ettiği kurallar olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır. Geleneksel toplumlarda bireyler, kişisel tercihlerini içinde buldukları grubun dışına taşımadıkları için toplumsal grubun belirleyiciliğini dikkate almak zorundadırlar. Evlenecek olan kız ve erkeğin odak noktasında olmasına rağmen onların dışında etkin olan aile bireyleri sayesinde durum bireysellikten uzaklaşıp toplumsal forma dönüşmektedir. Altun'nun tespit ve değerlendirmelerine göre ise Anadolu'da kız görmede karşılaşılan ilk husus temizliğe verilen önem olmuştur. Bunun yanında kızın evine sabah erkenden gidilir onun temizliği, düzeni, saygısı, nezaketi, huyu, ahlakı gibi özellikleri görümler tarafından bazı uygulamalar ve pratikler aracılığıyla tartılır (2004: 239).

Geçmişte ailenin kontrolünde olan eş seçimini, günümüzde gençler çoğunlukla kendileri yapmaktadır. Sosyo-kültürel yapı içerisinde kadın ve erkeğin ortak karar vermesi, ailelerinin karşılıklı onayları yaygın uygulamalar arasındadır. Evlilik yolunda, iki gencin ve aynı zamanda iki ailenin arasının bulunmasında, aracı görevlerini üstlenen kişilerin sürece önemli rolleri ve görevleri vardır. Bu kimselerin en önemli amaçlarından birisi de evlenme çağına gelmiş delikanlıya, yaşına ve durumuna uygun bir gelin adayı bulmaktır. Halk arasında bu arayış için söylenen "*davul bile dengi dengine*" ve "*küfü küfüne, dengi dengine*" (Sezer, 2006: 52) gibi deyimler bu süreçleri ifade etmektedir. Eş seçimi her iki taraf için oldukça özen gösterilmesi gereken bir meseledir. Gelenek kaideleri içinde gerçekleşen gelin adayı seçiminde bazen yöresel özellikler de gösterebilen deneme, kontrol, sınav gibi süreçler olabilmektedir. Ailenin kurucusu görülen gelin adayının gündelik hayatındaki yaşam biçimi, huyları, hünerleri, ailesine ve misafirlere karşı tavır ve davranışları bir süre gözlemlenir, tanıyanlardan bu konularda bilgi edinilmeye çalışılır. Evlilik öncesi hazırlık aşamalarından olan eş seçimi, yeni kurulacak ailenin sağlam temellere dayandırılması bağlamında önemli bir eşiştir. Sosyo-kültürel, iktisadi, inanç, eğitim, yaş, vb. faktörler bir ailenin inşasında ve hayat boyu devamında halk arasında titizlikle dikkat edilen ayrıntılardır. Evlenecek çiftlerin eğitim düzeylerinin aynı veya birbirine yakın olması, ekonomik gelir

⁴ Eskiden toplumun evlenme yaş sınırlarının üzerinde olup bekar kalan bireyler için "*evde kalmış*" diye tabir edilen durumun bireysel ve toplumsal bir baskı oluşturduğu düşünülünce günümüzde bu davranış kalıbının değiştiğini kentli bir toplum için rahatlıkla söylenebilir. Kırsal ve geleneksel yaşamın devam ettiği bölgelerde bu anlayışın izleri yaşamaktadır.

durumunun dengesi -burada bir fark olacak ise erkek lehine olumlu bakılması-yani erkeğin iyi bir işi ve gelirinin olması, gibi eş seçimindeki kriterler toplumsal algı olarak tespit edilmiş; bunun yanında her iki tarafın ahlaklı, terbiyeli, güzel, temiz, tertipli ve çiftlerin uyumlu olması tercih edilmiştir (Uysal, 2019: 46).

Evlilik için kız ve erkeğin ailelerinin sosyal, ekonomik, vb. açılardan denk olması arzu edilir. Kızın namuslu olması, hakkında olumsuz söylentilerin dolaşmaması, soyunda herhangi bir sorunla karşılaşmaması istenirken erkek için de soyla ilgili benzer şeyler ölçüt hâline getirilir. “*Otu çek, köküne bak*”, “*Anasına bak, kızını al*” gibi atasözleri bu durumu anlatmaktadır. Diğer yandan kızın fiziksel açıdan düzgün olmasına, herhangi bir kusurunun bulunmamasına dikkat edilir. Kızın temiz, becerikli, çalışkan, pratik, uysal ve evine bağlı oluşu aranan diğer özelliklerdendir. Erkek için aranan temel özellikler arasında, içki, kumar gibi kötü alışkanlıklarının olmamasına bakılır. Diğer yandan sinirli, huysuz, tembel kişiler tercih edilmez. Dede Korkut Kitabı’nda, kadınlar nitelikleri bağlamında değerlendirilirken dört grupta vasıflandırılmaktadır (Yolcu, 2014: 236). Türk kültürüne ışık tutan önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı, evlilik yolundaki tutum ve davranışların eski Türk geleneklerindeki izlerini de sürebilmemizi sağlar. Eş seçimi noktasında evlenilecek kızda ve erkekte aranan vasıflar, kız isteme, nişan, düğün gibi aşamalarda uygulanan uygulamalar ve pratikler dikkat çekicidir. Dede Korkut Kitabı’nda anlatılan dört türlü kadın: “Solduran sop”, “tolduran top”, “evin dayağı” ve “nice söylersen bayağı”dır. Sadece beğenilen kadın tipinin değil aynı zamanda beğenilmeyen kadın tipinin de nitelikleri verilmiş, Selcen Hatun ve Banu Çiçek gibi kadınların isimleri verilerek methedilmiştir. “Evin dayağı” olarak nitelendirilen kadın tipinin Hz. Aişe, Hz. Fatıma soylu olarak değerlendirilmesi dinî bir hüviyete dayandırılmıştır. Destan tipi kadın anlayışının değiştiği, aynı zamanda sosyal toplumda görülmeye başlanan olağan kadın tiplerinin dönüşümünün Dede Korkut Kitabı aracılığıyla takibi mümkündür. Bu kaynakta olumlanan kadınları, kocasının yokluğunda konuk ağırlayan hem annelik hem de liderlik yapabilen meziyetler içinde görebiliriz.

Türk aile yapısının sağlam temellere dayanmasının dinamik ve etken unsurlarından birinin de eş seçiminde gösterilen titizlikte aranmalıdır. Eş seçiminde gösterilen özen, mutlu aileler olarak topluma katkı sağlamaktadır. Türk hukuk sisteminin veya İslam dininin eş seçimini kimin yapacağına dair kesin hüküm olmamasına (Ünal, 2015: 6) rağmen Türk toplumunda geleneksel olarak erkek tarafının eş seçimi için arayış içinde olduğu söylenebilir. Örf ve âdetlere göre gelin adayı aramak uygun görülürken damat adayı aramak, teklifin (kız isteme/evlilik) kız tarafından gitmesi hoş karşılanmamaktadır. Eş seçimini hangi tarafın yaptığından ziyade gelin ve damat adayının hangi nitelikleri taşıdığı veya taşıması gereken huyların neler olduğu bu süreçte titiz bir şekilde araştırılır. Eş seçiminde aranan nitelikler arasında boy bos, denklik⁵, inanç, soy⁶, varlıklı olma, eğitim, vs. gibi kriterler sayılabilir. Kız ve erkek için öncelikli olarak aranan özellikler soy, ahlak, güzellik, sağlık durumu ve becerikliliktir. Eş adaylarında aranan bir başka ölçüt, yaş aralıklarının fazla olmamasıdır (Yolcu, 2014: 207). Gökçe'nin sahadan elde edilen bulgulara dayanarak verdiği bilgilere göre aile otoritesinin yoğun olduğu kırsal kesimlerde yetişkin çocuklarının ne zaman ve kiminle evleneceğine dair kararlarda aileler daha baskın ve yönlendirici olabilirken kentlerde aile otoritesinin etkinliğinin azaldığı görülmektedir (1978: 17). Ancak günümüzdeki kent ve taşra kavramının teknoloji, ulaşım ve erişim çağında yeniden

⁵ Her bakımdan müsavi veya birbirine yakın olma durumu aranır ki “davul bile dengi dengine” sözü eş seçimi sürecinde en çok işitilen sözlerden biridir.

⁶ İrk anlamında bir soyluluktan değil gelin adayının ailesinin gelin hakkında fikir verebileceği yönünde bir yaklaşım göstermekte olup halk arasında “soy ara, sop ara, bulamazsan ne çare” denilerek eş seçiminde mutlaka bu hususların gözetilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır.

değerlendirmeli; kapsamlı bir araştırma ile elde edilen verilerin güncel durumu kırsal ve kent arası bir yakınlaşma olduğu lokal alanda yapılan bir çalışmada (Kartal, 2017) ortaya konulmuştur.

Evlenme iste i ve kültürel normlar

Evlenme yaşına gelmiş kız ve oğlan tarafından evlenme isteklerinin doğrudan ifade edilmesi Türk kültüründe hoş karşılanmamıştır. Anadolu kültüründe yaygın olan iletişim biçimi olarak geçmişte askerliğini bitirmiş, kendi ekmeğini kazanabilen delikanlılar, evlenme isteklerini ve varsa gönlünden geçen kızı annesine, yengesine, ablasına, teyzesine veya halasına bildirir ve onların da istişaresi ile konu delikanlının babasına iletilir. Doğrudan evlenme isteğinde bulunmaları ayıp sayıldığı için oğlan veya kız, toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma, evlenme arzusunu karşı tarafa başta ebeveynine olmak üzere aile büyüklerine aktarma aracı olarak bazı semboller ve davranış kalıpları ile düşüncelerini aktarma yollarına gitmiş, kimi zaman da mâni söylemişlerdir⁷. Evlenme çağına gelmiş gençler, aile büyüklerine doğrudan söyleyemedikleri evlenme isteklerini anlatabilmek için çeşitli semboller ve ritüel davranışlar geliştirmişlerdir.

Evlenme isteğinin genç kız ve erkek üzerinde bireysel ve toplumsal bir baskı oluşturması, evlenmek isteyen doğrudan bu arzusunu dile getirememesi dolayısıyla anne-babaya dolaylı yoldan mesaj ulaştırılmasını ortaya çıkarmıştır. Direkt olarak evlenme isteğinin dile getirilmesi ayıp kabul edilerek söylenmemiştir. Ataerkil toplumlarda özellikle kızlarda daha yaygın görülen kaçınma, günümüzde dolaylı mesajlar yerine anne, teyze, hala veya kız kardeşlere evlenme isteklerinin bildirilerek bunun ailenin otoritesi kabul edilen babaya aracilar vasıtasıyla ulaştırılması beklenir. Genç kızların evlenme istediği hoş karşılanmadığı için kızların evlenme niyetini gösteren pratikler de erkeğe oranla fazla değildir (Öğüt Eker, 1998a: 86). Gençlerin evlenme arzularını göstermede uyguladıkları bazı örnekler şunlardır:

Adana ve çevresinde kızlar asabileşir, sorulan sorulara bağırıp çağırır, söz tutmaz olur. Bulaşıkları yıkarken kaplan birbirine vurur, ev işleri yaparken -ölsem de kurtulsam-gibi sözler eder, yaşı geçmişse içi geçmiş karpuzu annesine gönderir. Sinop'ta kızlar yemek yemeyerek, kimseyle konuşmayarak, somurtarak evlenme isteklerini belli ederler (Artun, 2011: 176). Yatakları hızlı ve sert hareketlerle toplar, yerleri dövercesine süpürür, kardeşleriyle sürekli ağız dalaşına girer (Öğüt Eker, 1998a: 86). Erkekler arasında da evlenme isteğini belli etme bazı sembol uygulamalar üzerinden iletişim gerçekleşir. Onlarda da kızlardaki gibi aile büyüklerinin yanında huysuzlaşma, asabiyet takınmaları, yemekte pilava kaşık saplama, annenin veya babanın ayakkabısını çiviyle eşiğe çakma, sık tıraş olma, eve geç gelme, yataktan geç kalkma, kıyafetlerinin yıkanmamasından ve ütülenmemesinden şikâyet etme (Artun, 2011: 176; Öğüt Eker, 1998a: 84) gibi davranış ve pratikler evlenme istek ve niyetlerini belli eden iletişimin sözsüz sembolik mesajlarıdır.

Anadolu'da evlenme isteğini ifade etme şekli geleneklere, aile yapısına, bireylerin kendilerini ifade etme biçimine göre değişebilir. Kişisel, ailevi ve kültürel dinamikler bazen de bölgesel etkenler evlenme isteği üzerinde etkili olabilir. Anadolu'da aileyle doğrudan konuşma açık bir iletişim yöntemidir ve günümüzde yaygın olan uygulama biçimlerindedir. Bazen de gençler evlenme isteğini ailede kendilerine yakın gördüğü kimselere ileterek ifade etme yöntemini seçebilir ve silsile yoluyla gencin evlenme isteği babaya kadar ulaştırılır ve buna vekil yöntemi ile ifade diyebiliriz. Geleneksel yapıda geçmişte evlenme isteğini

⁷ Evlenme çağına gelen genç, babasına evlenme isteğini söyleyemediği için birtakım pratik ve uygulamalar yapar, sonuç alınmamış ise annesine doğrudan mâni okuyarak duygularını dile getirir: *Hey huzara huzara/Damda kireç kızara/Ana benim çağım geldi/ Durma bana kız ara* (Şişman, 2017: 38).

mektup ile ifade etme var iken günümüzde yüz yüze veya telefon ya da sms aracılığı ile gençler evlenme isteğini ifade edebilmektedir. Bu örneklerde kişisel ve kültürel faktörlerin etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Evli inilkadım: görücü gitme

Geleneksel kesimde, evlenmenin “kız bakma”, “kız arama”, “kız soruşturma” ile başladığını tespit eden Örnek, evlenecek oğlu olan aileler akrabaları ve komşuları yardımıyla ilk önce yakın çevrelerinden başlayarak kız aramaya çıktıklarını söyler (2014: 263). Bu konuda kendilerine komşuları ve tanışları da yardımcı olurlar. Evlenecek erkeğin evleneceği kızı seçmiş olması söz konusuysa ve aile de bu seçimi onaylıyorsa görücülüğün kız bakma aşaması aşılmış demektir. Yoksa, eşten dosttan öğrenilerek; işine, becerisine bakılarak; ailesine itibar edilerek istenmeye değer bulunan kızın aranma ve soruşturulmasına gerek kalmadığından hemen haber gönderilip “görücü” gidilebilmektedir. Erkek tarafının evlilik niyetini dile getirmek üzere kız evine yaptığı bu ziyarete görücü gitme, dünür gitme, dünürücü gitme, dünürlü gitme, kız isteme denilmektedir (Altun, 2004: 251).

Görücü usulü evliliklerde kız ve erkek birbirlerini görmeden oğlanın adına annesi, yengesi, ablası gibi ailenin kadınları gelin adayı aramaya başlar. Gelenekselliğın ağır bastığı yerlerde görülen evlenme biçimi olarak görücü usulü evlenme yaygındır ve görücülük vazifesini kadınlar yerine getirir. Oğlanın kızı beğenmesi yeterli olmayıp aile bireylerinin de onayının alınması gerekir (Sezen, 2005: 186). Oğluna uygun bir kız arayan aileler birçok yönü ile kızı değerlendirmeden geçirir. Kızın güzelliğı başta olmak üzere ahlakı, asaleti, iffeti, eğitimi, ekonomik durumu, ev işlerindeki becerisi, bağ bahçe işlerindeki çalışkanlığı, gibi nitelikler aranır. Evlenecek gençlerin “*boyu boyuna huyu huyuna*” olsun diye büyük çabalar sarf edilir. Görücü gitmeler bir ön araştırma kabul edilir ve illa görücü gidilen kızın istenilmesi söz konusu değildir. Bazen kız, bazen de erkek uygun bulunmayabilir. Görücü gitmenin bir vakti saati yoktur; bu sebeple evinde evlenecek yaşta genç kız bulunan anneler, her an kendilerine görücü gelebilir anlayışı ile evini ve kızını hazır tutar. Her gelen görücüye olumlu yaklaşılsa da ev hâline ve düzenine özen gösterilir. Kız tarafına hiç tanımadıkları birileri ansızın görücüye gelebilir. Görücü gitme geleneğinde erkek tarafına verilen olumlu yanıtın sonra da imtihan süreçlerinin devam etmektedir. Müstakbel kayınvalide haber vermeden ansızın sabah erkenden gelini olacak kızın evine gelip onun erken kalkıp kalmadığını, her vakit evlerinin ve avlusunun temiz olup olmadığını, kıza sarılıp ağzının kokup kokmadığını, vb. konularda kontrol yapmak için kız tarafının her an kapısı çalınabilir (Sezer, 2006: 53).

Boratav, görücülük müessesesinin Anadolu toplumdaki evlilik kurumuna ilgisi ve görücülüğün işlevi konusunda şu değerlendirmede bulunur:

“Görücülerin işi, oğlana uygun düşebilecek kızları ilk bir yoklama ve daha sonraki değerlendirmeler sonunda cayma olanağını açık bırakmak şartıyla ilk bir seçmedir. Görücü kadınlar kızın güzelliğı, törelere uygun davranışları üzerinde ilk bir yargıya varırlar. Bundan sonra, ailenin durumu ve başkaca konularda soruşturmalara girişilir. İkinci aşama, oğlan tarafının soruşturmaları sonunda kızı uygun gördükleri zaman, kız isteme işlemidir. Kız tarafına da düşünme ve soruşturma mühleti bırakılır. Sonunda iki taraf da karşılıklı olumlu bir değerlendirilmeye varınca, görücülerin işi sona ermiş olur.” (1984: 173).

Küçük yerleşim yerlerinde, kırsal kesimlerde, birbirlerini tanıyan çevrelerde “görücülük” ve “kız isteme” âdetleri iç içe geçmiştir. Aileler ve onların evlenecek yaştaki evlatları birbirlerini tanımaları sebebiyle görücülerin ön araştırma yapma ihtiyacı ya da görücülük kendiliğinden ortadan kalkar. Görücü gitmek ve kız istemek bazı yörelerde eşdeğer tutulmaktadır. Kız tarafının tavır ve sözleriyle ilk görüşmede işin

akıbeti belli olur. Evlenecek kız görücüleri istemiyorsa, bunu görücülerin bulunduğu odaya girmeyerek, onlara ikramlarda bulunmayarak veya gelenlerin ayakkabılarını çevirmeyerek isteksizliğini belli eder (Altun, 2004: 232).

Evliliğin ilk adımı olarak görücü gitme Anadolu’da yaygın bir gelenek olarak kabul edilir. Bu geleneğin toplumsal ve kültürel kökenleri geleneksel Türk aile yapısına dayanmaktadır. İşlevsel bağlamda aile onayına dayanan evlilikte gençlerle birlikte evlenme kararında ailenin rolünü ortaya koyan toplumsal bir normdur. Ayrıca geniş aile yapısına sahip olan Türk kültüründe görücülük geleneği, aileler arası münasebetin de temelini atıldığı mevcut ilişkilerin pekiştirildiği bir süreç olarak aile bağlarının güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Geleneksel kültürde evlilik öncesi dönemde duygusal ilişkilerin aile bağlarına dönüşmesinde önemli etkenlerden iken günümüzde görücü gitme ve evlilik süreçleri modern toplumsal faktörlerin etkisiyle biçim değiştirerek bireysel tercihler ve özgür seçimler geniş aile faktörünü geri planda tutmaktadır.

Dünür gitme

Erkek tarafının büyük emekler ve detaylı araştırmalar sonucunda karar verdikleri gelin adayına resmi statü kazandırmanın ilk adımı kız istemedir. Varsa dünür başı ve damat adayının aile büyükleri, gelinlik çağa gelmiş kızı “*Allah’ın emri, Hz. Peygamber’in kavli ile ...*” diyerek kızın ailesinden ister⁸. Halk arasında erkek tarafının beğendikleri kızı oğluna istemek için kız evine gidilmesine dünür gitme denilmektedir. Evlenecek gençlerin isteği ve ailelerinin rızası olması hâlinde uygun bir vakitte nişan merasimi de yapılarak gençlere yüzükleri takılır.

Oğlanın evlenme isteğini bildirmesiyle başlayan uzun ve titiz araştırmalar neticesinde kız tarafının da rızası ve izni ile kız istemeye gelme isteği kız tarafına iletilir. Kız ve oğlan tarafının aile fertleri arasında gerçekleşen bu merasimde aile büyüklerinin dışında her iki tarafın da sözüne itibar edip hürmet gösterdiği kişiler de bulunabilir. Oğlan ve kız tarafı bu kişileri âkil ve otorite kabul eder, olası ihtilaflar bu kimselerin araya girmesi ile derinleşmeden çözülür. Aile bağlarının oluşmasında evlilik kurumunun sağlam temellere dayandırılmasında dünürücü ya da dünürücü başı/dünür başı⁹ olarak adlandırılan bu kimselerin etkin rolleri vardır. Dünür başının her iki tarafı da tanıyor olması, gençlerin birbirine uygun bulunmasının ötesinde iki ailenin de tanışıp anlaşmasında aracı kişilerin nitelikleri ile yakından alakalıdır. Töreye göre evlenmeye meşruiyet kazandıran törensel uygulama esnasında bulunan bu kişiler aynı zamanda birer “tanık”lardır (Güler, 1992: 80).

Eski Türk geleneklerinde kız evine dünürücü giden kişilerin “*Allah’ın emri Hz. Peygamberin kavli ...*”, “*Tadacak mısın tuzunu, verecek misin kızını*” ve “*Tuza geldik, tuzunuz yoksa kıza geldik*” şeklindeki kalıp ifadelerle kız istedikleri bilinmektedir (Yolcu, 2014: 169). Geleneklere göre kız tarafı gönüllü olsa

⁸ Günümüzde kısa süren kız isteme ritüeli geçmişte kız tarafının gönlü olsa dahi hemen olumlu yanıt verilmezdi. Geleneklere göre kız evi naz evi olarak görülür. Kız evi olumsuz bir düşünceye sahip olsa bile karşısındakileri kırmadan incitmeden kararlarını bildirdikleri için “Ne kıızı verir ne dünürü küstürür” sözü örf ve âdetlerin nahifliğini ortaya koyan bir vecizedir. Ritüel aşından sembol davranışlar ile iletişimin ve anlaşmanın sağlandığı görülür. Cevap olumlu ise kız tarafı oğlan tarafının getirdiği hediyeleri kabul eder. Kızı vermeye gönülleri yok ise yemekte sofraya kaşık yerine kevgir konur, oğlan tarafını uğurlarken “güle güle” demezler (Öğüt Eker, 1998b: 19). Düşünme zamanı istenilmiş ise kız tarafına damat adayını araştırma ve tanıma fırsatı da verilmiş olur. Karar olumlu neticelenirse kız istemenin ardından söz kesme ve nişan aşamalarına geçilir.

⁹ Kız istemede halk içinde itibarı olan kimselerin “danışmanlık” veya “aracılık” etmeleri Türk kültüründe çok eski bir gelenektir. Dede Korkut Hikâyelerinde Beyrek’e Banu Çiçek’i istemeden önce kudretli Oğuz beylerine danışılması, Dede Korkut’un Deli Karçar’dan Banu Çiçek’i istemeye gitmesi, Kan Turalı için kız aramaya gidildiğinde ak sakallı pırlerin eşlik etmesi (Ergin, 2004) bu geleneğin en eski örneklerindedir. Günümüzde dünürücü ve aracı olarak kabul edilen kimselerin işlevlerini geçmişte sawçı (sözcü, elçi), yorığçı (hısımlar, akrabalar ve dünürler arasında gidip gelen adam), arkuççı (evlenme zamanında dünürler arasında gelip giden adam) adı verilen kişiler (Atalay 2013: I-141; II-51; III-154).

bile ilk istemede kızlarını vermezler. Kız evi naz evi olarak kabul edilir. İlk istemede erkek tarafına kızı da vermezler dünürü de küstürmezler, “*Biraz düşünelim*”, “*Büyüklere de bir danışalım*”, “*Kızın da bir fikrini alalım*” şeklindeki ifadeleriyle erkek tarafı tekrar davet edilir. İkinci gelişlerinde cevapları “*hayır*” ise ikram edilen kahveler acı, şekeriz olur (Sezer, 2006: 53), “*Bizde size verecek kız yok*”, “*Yitiğınızı başka yerde arayınız*”, “*Kısmetinizi başka yerde arayınız*”, “*Kızımızın yaşı küçük henüz kocaya vermiyoruz*” (Sezen, 2005: 186) gibi ifadelerle kız evinden bir aile büyüğü kızlarını veremeyeceklerini ifade ederek teklifi reddederler. Kız tarafı olumlu bir tavır içinde ise “*Vaktinizi ikileyin*”, “*Allah yazmışsa biz ne diyelim*” gibi sözlerle kararlarının müspet olduğunu ima ederler. Kızın verilmesiyle “şirinlik”, “küçük tatlı” veya “ağız tatlısı” yenir (Atnur, 2015: 31). Eskiden kız isteme ve söz kesmenin aynı gün yapılmaması hem gelin ve damada hem de ailelere birbirlerini etraflıca tanıma fırsatı vermesi ve neticesinde evlilik kurumunun sağlam temellere dayandırılması açısından önemli ritüellerdir. Örf ve âdetlerdeki değişimin izlerinin görüldüğü bu uygulamalarda geçmişte kız ve oğlanın birbirini görmeden kız istemelerin yaşanması, kız isteme ve söz kesme arasındaki zaman aralığının işlevselliğini yansıtırken günümüz evliliklerinde görücü usulünün azalması, tanışarak evlenmelerin artması ise kız isteme ve söz kesme ritüelinin birlikte yapılabilmesini de beraberinde getirmiştir.

Söz kesimi/söz kesme

Söz kesimi kız isteme aşamasından sonra gelmekte ve dünürçülük yoluyla anlaşılan ailelerin, bu ahitlerini daha geniş bir çağrılı huzurunda sözle iyice pekiştirmelerine söz kesimi ya da söz kesme denilmektedir (Örnek, 2014: 265). Görücü gitmeler neticesinde ailelerin kadınları arasında yapılan ön görüşmelerin iki aile yakınlarının haricinde, daha geniş kitlelere bu hayırlı işi duyurmak ve işi resmileştirmek için kız evinde yapılan törenlerdir. Erkek tarafı isteme konusunda kız evinin olurlu alınca, söz kesme için gün kararlaştırılır. Kız isteme işinin olumlu sonuca ulaştığını gösteren, şerbet içme olarak da adlandırılan söz kesme, evlilik müessesesinin şifahî ilk belgesidir (Öğüt Eker, 1998b: 19). Anadolu’da şerbet içme geleneği bir çeşit ant olarak değerlendirilmiş ve bunun Türkistan’daki tuzlu su ve ekmek yemek karşılığı olduğu değerlendirilmiştir (Şişman, 2017: 40).

Halk arasında şerbet olarak da bilinen ve okuntu ile iki taraf yakınlarının davet edildiği söz kesme, ilk tören kabul edilir. Kadın ve erkeklerin ayrı odalarda ağırlandığı bu merasime özel hazırlanan şerbetler içildiği için “*şerbet*” denildiği düşünülür. Törende ayrıca meyveler, çerezler, şekerler, tatlılar, vb. yenilir ve bunların malzemeleri genellikle oğlan evi tarafından karşılanır. Çalgılar, türküler eşliğinde kadınlar ve erkekler ayrı odalarda eğlenirler. Kaynana kıza yüzük takar, erkek tarafının kıza ve kızın yakınlarına aldıkları eşyalar şerbetten bir gün sonra; önce oğlan evinde akrabalarına, sonra da kız evinde kız tarafının evine gelen davetlilere gösterilir. Konya’nın Ereğli ilçesi ile Maraş düğün töre, tören ve âdetlerini karşılaştıran Boratav, geleneklerin bir kısmının ortaklığından bahsederken Maraş’taki düğünlerin şerbet ve nişan aşamalarında türkülü ve çalgılı eğlencelerin görülmediğini ifade eder. Söz kesiminde ağırlık adı verilen (süs eşyası, halı, kilim, vb.) alınacak eşyalar ile ilgili pazarlıklar yapılır. Bu pazarlık, oğlanın babası veya erkek tarafının bir temsilcisi (oğlan başı) ile kız babası arasında geçer. Şerbette oğlan evi, bir kurban keserek, kurbanın eti ile kız evinden gelen misafirlere ziyafet verir. Oğlan evinden kız evine gelin elbisesi ve şerbet gönderilir. Oğlan tarafı misafirleri ile (genellikle bu misafirler kadınlar olur) kız evine giderler. Kız evinde şerbet içilir, kız babasına “ağırlık” verilir, kıza takılar takılır, kız evinden giden hediyeler misafirlere gösterilir (1984: 175). Anadolu’da zengin evlenme kültürünün bir parçası olarak karşımıza çıkan söz kesme ritüeli pek çok bölgenin kendi geleneksel pratikleri, sembol ve tören uygulamaları ile kendine has özellikler gösterebilmektedir. Kimi yörelerde söz kesme ve nişan törenleri birlikte yapılmaktadır.

Nişan

Söz kesiminden sonra gelen aşama nişan olup genellikle geçmişte kız evinde veya kız tarafının uygun gördüğü bir yerde nişan töreni yapılırken günümüzde ise sosyo-kültürel değişimler, kent yaşamının insanlara verdiği imkânlar gibi etkenler sebebiyle kız evi haricinde düğün salonlarında veya düğün işleriyle ilgilenen profesyonel kimselerin alternatif olarak sunduğu açık alanlar, kır bahçeleri, vb. alanlar düğün ve nişan mekânları olarak kullanılmaktadır. Düğünün küçük bir provası gibi değerlendirilebilecek olan nişanın maddî yükünün kız tarafının veya erkek tarafının karşılaması yöreye göre değişmektedir (Altun, 2004: 257). Nişan evlenme vaadiyle yapılan bir ön akitir. Halk ağzında nişanlı kız için de kullanılan “adaklı” ifadesi eski Türklerden günümüze kadar gelen özellikle Batı Türleri arasında daha çok bilinen bir söylemdir (Ögel, 1988: 266). Dede Korkut Hikâyeleri’nde “küçük düğün” olarak geçen¹⁰ nişan (Öğüt Eker, 1998b: 21), halk hukukunda evlilik için yapılmış bir sözleşmedir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde “kiçi düğün” ve “ulu düğün” olarak ikiye taksim edilerek yapılan adlandırmada “söz kesimi ve nişan” aşamaları “küçük (kiçi) düğün”; “kına, gelin alma, gerdek” etrafında gelişen gelenek ve uygulamalar için ise “ulu düğün” tabiri kullanılmıştır. Aynı metinde geçen bir uygulamada delikanlı, kızın parmağına yüzük takarken söylediği “düğün kutlu olsun” şeklindeki dileği kendi aralarında yapılan sözleşme niteliğindeki nişan yüzüğünü hatırlatmaktadır (Boratav, 1984: 168). Dede Korkut Hikâyeleri’de nişanlanmak, beşik kertmesi ve yüzük takmak şeklinde olmak üzere iki biçimde karşımıza çıkmaktadır. Türk kültüründeki adıyla beşikteki bebeklerin de nişanlandığı bilinmektedir. Çocuklar daha beşikte iken yapılan bu nişanlanma, şahitler eşliğinde dualarla yapılan ve adına beşik kertmesi denilen anlaşmada çocuklar ergenlik çağına gelince ikinci kez nişan töreni yapılarak kutsal kabul edilen nişan yüzüğü takılır. İnanişe göre nişan sembolü olan yüzük içinde bin bir nişanı barındırır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde beşik kertmesi olan Beyrek ve Banu Çiçek için iki kez nişan yapılmıştır (Ögel, 1988: 267).

Eski Türklerde yaygın temel evlenme biçimlerinden biri de kız kaçırma’dır. Bunu önlemek için uygulanan beşik kertme (Yolcu, 2014: 190) geleneğinin yanında başlık ve kalın uygulaması da meşrulaştırma, karşılıklı iradeleri sözleşmeye dönüştürme; kız kaçırma’ya karşı alınmış önlem olarak nişanın işlevleri arasında değerlendirilir. Yolcu, nişan geleneğinin barış yoluyla dışarıdan evlenme zorunluluğu ortaya çıktıktan sonra kız kaçırmanın taraflar arasındaki anlaşmayı sağlamak adına eskiden kızın boyuna üye birinden, zamanla kızın doğrudan kendisinden alınan “rıızalık”ın nişan geleneğine dönüştüğünü belirtir (2014: 265). Günümüzde nişanlanma sembolü olarak “yüzük takma” aynı zamanda hısımların haricindekilere yani dışarıya karşı da ilan edilen simgesel bir göstergedir. Proto-Moğol kavimlerinden olan İlovlarda nişanlanma, erkeğin kızın saçına bir tüy takmasıyla, Kimeklerin geleneğinde ise evlenilmek istenilen kızın başına bir örtü atılarak yapılır. Türklerde de nişanlılıktaki örtü atma geleneği ve gelinin örtülmesi arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir (Yolcu, 2014: 253). Kadın ve erkek arasında oluşan yeni bağ, nesnelere üzerinden somutlaştırılmak suretiyle sembolleştirilmiştir.

Kız ve oğlan tarafı ortak karar verdikleri bir tarihi nişan günü olarak belirlenir ve “okuyucu” adı verilen davetçi tarafından yakın akraba, eş, dost nişan için davet edilir. Eskiden Anadolu’da davet işini üstlenen kişiler duyuru yapmak için kapı kapı dolaşırken modern anlamda davetiye yerine geçmişte nohutlu şeker, fıstık, leblebi, vb. çerezleri küçük bir beze sararak hediye gibi “okuntu¹¹” olarak dağıtırlardı. Eskiden kız evlerinde yapılan nişan törenleri günümüzde düğün ve nişan salonu olarak hazırlanan özel mekanlarda düzenlenmektedir. Nişandan önce alışveriş yapılması âdettendir. Alışverişte alınan kıyafet

¹⁰ "Yalançioğlu Yaltaçuk kiçi düğünü yaptı, ulu düğününe vade koydu" (Ergin, 2004: 133).

¹¹ Düğün, nişan çağrısı yapma işine “oku/okuma”; genellikle kadın olan ve bu çağrıyı yapan kimselere “okuyucu/okunducu”; davet esnasında verilen küçük armağanlara, düğün davetiyesine ise “okuntu” denir.

ve takılar; önceden kararlaştırılan yüzük, küpe, kemer, gerdanlık, saat, vb. “taki töreni”nde misafirler huzurunda sesli bir şekilde gösterilir. Nişanlılık, bir süreye bağlı değildir. Kentlerde nişanlıların birlikte çıkmaları, gezmeleri olağan karşılanırken, geleneksel kesimde nişanlıların birbirlerini görmeleri, konuşmaları ve bir arada bulunmaları çoğu zaman aile üyelerinin izinleri ya da yanlarında bulunmaları ile mümkündür (Örnek, 2014: 268). Erkek tarafı nişandan önce kızın sahiplenildiğini, sözünün kesildiğini, nişanlandığını belirtmek için “bellik” adı verilen küpe, yüzük gönderir (Atnur, 2015: 31). Söz kesilen nişanlı kızlar ortalarda pek görünmezlerdi. Oğlan anaları düğünlerde, seyranlarda ve farklı ortamlarda gördükleri kızları doğrudan doğruya oğlanlarına isteyebilmeleri (Ataman, 1992: 13) düşünöldüğünde bellik geleneğinin Türk halk kültüründeki işlevselliği ortaya çıkarmaktadır. Yörüklerde kız isteme geleneğinde kızın onayı alındıktan sonra erkek tarafı koyun keser, pilav pişirir ve bunları çalgıyla kızın evine gönderir. Kız evinde bunların yenilmesi, eğlenilmesi nişan anlamına gelir; bu törende kıza yüzük, küpe, altın gibi hediyeler armağan edilir (Atnur, 2015: 31).

Anadolu'da nişan törenleriyle ilgili farklı uygulamalar olsa da genel olarak ortaklıklar üzerinden bir tespit ortaya konulursa nişan merasimlerinin aile arasında bir yüzük takmak şeklinde veya bir salonda, kalabalık davetliler huzurunda ve özel hazırlıklar yapılarak gerçekleştirildiği görölecektir. Bu törende birbirine kırmızı kurdele ile bağlanmış nişan yüzükleri, özenle hazırlanmış bir tepside getirilir ve genellikle bir aile büyüğü tarafından yüzükler gençlerin yüzük parmaklarına takılır, ardından da dualar eşliğinde kırmızı kurdele kesilir. Yüzük takma âdetinin Türk-şaman geleneğinde evlenmeyi düşünöen çiftlerin birbirine yüzük takıp mendil vererek nişanlı kabul edilmelerinin (İnan, 2013: 166) günümüzdeki nişan yüzüğünün bir uzantısı olarak kabul edilebilir (Çolak 2004: 94). Anadolu'da iki kez nişan merasimi de düzenlendiği durumlar olabilir.

Nişan genelde kadınlar arasında, kız evinde veya kız tarafının belirlediği bir mekânda yapılır. Her iki tarafın da davetlilerinin bulunduğu nişan, ailenin ekonomik durumuna göre yemekli de olabilir; ancak Anadolu'da yaygın olan ve “nişan şerbeti” adı verilen bir meşrubat misafirlere mutlaka ikram edilir. Nişan merasimi kız tarafının isteğine göre ilahilerin, duaların okunduğu ve halk arasında “hocalı nişan” adı verilen biçimde veya çalgıcılar, müzikler, oyunlar eşliğinde icra edilen bir diğer şekli ile de yapılabilir. Özenle hazırlanmış nişan bohçaları ve hediyeleri oğlan tarafınca özel paketler veya sepet içinde eve/salona getirilir. Ağzı kırmızı bir bezle kapatılan nişan, bir erkek veya kadın başı üzerinde götürölür. Kız evinde nişan sepeti veya tepsisi, evlenmemiş bir kızın başı üzerinde “*Haydi hayırlı olsun, senin de kısmetin böyle açılınsın*” denilerek açılır (Öğüt Eker, 1998a: 95). Nişan yüzüğünü damadın annesi takar ve gelin, kayınvalidesinin elini öper. Oğlan tarafının kız tarafına getirdiği hediyeler nişan merasiminde tek tek gösterilir. Düğüne göre daha az kişinin davet edildiği nişan törenleri, genellikle perşembe günleri yapılır (Gürbüz, 2015: 41); ancak çalışma koşullarından olsa gerek ki cumartesi ya da pazar gibi tatil günleri günümüzde daha çok tercih edilir olmuştur.

Geçmişte erkek ve kadın ayrı ayrı eğlenmekte iken günümüz nişan törenlerinde damat ve gelin, nişan salonlarında beraber davetliler huzurunda eğlenmektedir (Altun, 2004: 262). Nişanlılık süresinin zamana bağlı bir yapısı bulunmayıp her iki tarafın ortak anlaşması ile şekillenir. Eğitim, askerlik, hastalık, ölüm, gurbette bulunma, ekonomik etkenler gibi özel durumlar nişanlılık süresini etkiler (Örnek, 2014: 268). Nişan, sözlü bir anlaşma olarak kabul görölmüş ve bu anlaşmanın basit sebeplerle bozulmayacağı onun yaptırım gücünden anlaşılmaktadır. Herhangi bir anlaşmazlık nedeniyle nişandan vazgeçen gençlere nişan bozmuş oldukları için iyi gözle bakılmaz; özellikle genç kızların bu durumdan daha fazla etkilendikleri görölür. Köy gibi küçük yerleşim yerlerinde nişanlanıp ayrılmış kız ile pek evlenmek isteyen çıkmaz. Geleneksel yapının hâkim olduğu evlenme süreçlerinde nişan bozma, nişan atma sadece kızın veya erkeğin iradesine bağlı değil; aileler de kararda etkilidir (Altun, 2004: 260).

Nişan bozulursa, genellikle hediyeler karşılıklı geri verilir. Nişandan erkek tarafı dönmüş ise; kız, gururuyla oynadığı düşüncesiyle armağanları vermeyebilir. Kız dönmüşse, armağanların da kendinde kalmasını istemez. Halk inanışlarında büyüsel tesirlerin nişan merasimlerinde de etkin olabileceği düşüncesi kendini göstermektedir. Niğde’de nişanda erkek tarafından gelen misafirlere soğuk su verilmemesi araya soğukluk girmemesi için uygulanan tabu olarak benzerlikler benzer durumları doğurur ilkesi ile izah edilmiştir (Yolcu, 2014: 258). Kaynana “*aramız tatlı olsun*” diye, yanında getirdiği şekeri kız tarafının merdivenlerine serper (Altun, 2004: 261). Türk kültüründe nişan, evlenme kültürünün önemli bir aşamasını temsil etmekte; kadın ve erkeğin evlilik yolunda ilişkilerini resmî olarak topluma ilan ettiğini ve toplumdaki onay aldığı veya gelin ve damat adaylarının yapılan nişan töreni vesilesiyle aileleri ve çevreleri tarafından maddî ve manevî yönden desteklendiğini gösterir bir ritüeldir. Bu törende genellikle bağlılık, sadakat, sevgi bağlarının sembolü olarak kadın ve erkeğe nişan yüzüğü takılır. Nişan uygulamaları yöresel farklılıklar göstermekle birlikte tarih boyunca en belirgin yönü çiftlerin evlenme öncesi almış oldukları evlilik kararını resmileştirerek bu durumlarını topluma ilan etme-duyurma işlevselliğidir.

Nikâh

Türkçe Sözlük’te, “*Bir erkekle bir kadının evlilik birliği kurmasını sağlayacak yasal işlem, evlilik akdi*” (2011: 1771) olarak tanımlanan nikâh, evlenmeye engeli bulunmayan bir kadın ve bir erkeğin kanun önünde karı koca olmasını sağlayan işlemlerin bütünüdür. “Nikah kıyma” sözü, bütün Türklerde aynı şekilde söylenir. “Kıym” akit demektir. Anadolu’da ve Orta Asya’da nikah yaygın olarak, “kalın” antlaşmasından sonra ve kız evinde kıyılır (Ögel, 1988: 268). Türk toplumunun evlilik dönemindeki ortak aşamalarından biri de nikâhtır. Ailenin yasalar çerçevesinde oluşmasını sağlayan Türk Medeni Kanunu’nun kabulüne kadar toplumda evlilik kurumu imam nikahı ile gerçekleştirilmekte idi (Gökçe, 1978: 16). Türkiye toplumunda dinî nikâh, resmi nikâh hem de resmi nikâh olmak üzere nikâh türlerinin uygulaması evliliklerde görülmektedir¹². Yasalar nezdinde geçerli olan devletin görevlendirdiği memur tarafından ve şahitler huzurunda, usulüne uygun olarak kıyılan nikah olsa da kimi aileler tarafından evlilik birliğini kutsamak amacıyla dinî nikah da yaptırılır. İster dinî olsun ister resmi gerçekleştirilmiş olsun, nikahın amacı kadın erkek beraberliğini ilan etmek, toplumun gözünde geçerli saymak, kutlamak ve kutsamaktır (Örnek, 2014: 273). Evlilik kurumu kutsiyet ve meşruiyetini nikahtan alır; atalar sözündeki “*nikâhta keramet vardır*” inancı, Allah’ın pek çok zorlukta yeni evlenen çiftte kerametiyle ihsanlarda bulunması onlara kolaylıklar sağlaması inancını yansıtmaktadır.

Nikah kurumunun oluşmasında gelenekle beraber dinde baskın rol oynamıştır. İslam’da ailenin işlevi ve meşruiyeti açısından nikah elzemedir. Hz. Muhammed “*Nikah benim sünnetimdir. Benim sünnetimden yüz çevirenler benden yüz çevirmiş olurlar*” buyurmuştur (İbn Mâce). Bu sebeple Müslüman Türk kültüründe resmi nikahla birlikte dinî nikah da yaygın bir uygulamadır. Din görevlisi, şahitler huzurunda kadına, bu evliliğe rızası olup olmadığını, erkeğe de kadını eş olarak kabul edip etmediğini üç defa sorarak teyit alır ve sonra da dualar okuyarak çiftlerin dinî nikahını kıyar. Resmi nikah ise genellikle belediye evlendirme salonlarında ya da düğünün yapıldığı mekânlarda görevli devlet memurları tarafından en az iki kişinin şahitliğinde gerçekleştirilir. Evlenecek çiftlerle beraber ailelerinin de dahil olduğu evlenme kararının aşama aşama topluma ilan etme ve onaylatma sürecinin son evresidir. Türk kültüründe nikahsız evlilik ya da gizli nikah söz konusu değildir. Türk töresinde Tanrı kutunun topluma açık yapılan nikah ve evliliklerde erişeceği inancı, İslam’la birlikte “*Evlenene ve ev*

¹² Günümüzde Türkiye’de çok az da olsa, yaygın olmamakla birlikte halk arasında imam nikâhı/dinî nikâh adı verilen nikâh çeşidi görülür. Kadını korumak ve kadın istismarının önüne geçmek adına din görevlilerinin resmi nikâh olmadan dinî nikah kıymaları yasaktır.

alana Allah yardım eder” düşüncesine dönüşmüştür. Eski Türk inancına göre nikâh anında yeni evlilerin bulunduğu yere ve eşyalarına kut/nur yağar. Onlar için hazırlanan içinde badem bulunan (tohum da kut taşımaktadır) şeker veya lokumları yiyenlere de kut verileceği, başlarının ağrımayacağı, sağlıklı yaşayacağı inancı yaygındır (Gürbüz, 2015: 44). Evlenecek olan delikanlı, kız tarafına “*kalın*” adı verilen başlık vermek zorundadır. Türk lehçelerinde “*kalın, kalıng, kalım*” gibi biçimlerde anılan bu gelenek karşılıklı bir sözleşme olarak görülmüş ve şayet kadın boşanır baba evine giderse kalın olarak verilenler iade edilirdi. Kızın beraberinde getirdiği çeyiz de kalın olarak kabul edilirdi (Erkul, 2002: 97). Türk aile hukukunun temelini teşkil eden bir gelenek de evlenmede “kalın” veya “başlık” verilmesidir (Güler, 1992: 80). Başlık veya kalın eski Türk geleneğinden kalma uygulama olarak görülmüş ve ailenin bir sigortası olarak kabul edilmiş; İslami geleneğe de kadının hakkı korunarak pekiştirilmiştir. Nikah sırasında erkek tarafından kadına verilmesi kabul edilen veya taahhüt edilen nikah parası da denilen mehir iki türdür. Peşin verilenine mehr-i muaccel, ayrılma veya ölüm hâlinde verilmesi gereken para ya da değerine mehr-i müeccel denir. Sözlü veya yazılı olan bu sözleşme boşanma halinde kadına ekonomik açıdan güç sağlamaktadır (Türkdoğan, 1992: 56).

Kalın için eski Türklerde sadece başlık geleneği olarak değerlendirmenin yetersiz kalabileceği düşünülmektedir. Baba malından kızlara düşen paydan çeyiz olarak verilmesi “süt hakkı”, “kemik hakkı” gibi sembolik düşünceler barındıran kalın, kızların oğlan evinde horlanmadan köle gibi hakir bir yaşam sürdürmeden yaşayabilmesi için kızın ailesi tarafından yeni kurulan ocağın desteklenmesi fonksiyonuna da sahiptir (Erkul, 2002: 98). Sosyal ve ekonomik işlevi açısından konuyu ele alan Güler, “başlık”ı evlenme sırasında verilen bir hediye, “kalın”ı ise kızın çeyizi olarak değerlendirmektedir (1992: 80). Türk dünyasında nikâhla ilgili olarak ritüeller ve uygulamalar tespit edilmiştir. Nikah kıyılırken herkes ellerini dizlerinin üzerine koymalı, eller bağlanmamalıdır. Çünkü inancına göre güveyi bağlanır ve gerdek gecesi vazifesini yerine getiremez. Bartın'da iki bayram arası nikah kıyılmaktadır. Günümüzde bu âdet kalkmış olsa da temelinde iki bayram arasında kıyılan nikâhın boşanma ile neticeleneceği inancı vardır. Nikahta ayağa basma bir üstünlük göstergesi olarak sembolize edilmiştir (Altun, 2014: 297). Nikahtan sonra Altay Türklerinde ocağa secde edilir, Özbek Türklerinde gelin ateş üzerinden geçirilir ve bu sırada da üzerine un serpilir (Ögel, 1988: 268). Müslüman toplumlarda dinî nikâh eğer gerdek günü yapılacaksa nikâh sırasında şu hususlara dikkat edilir. Nikâh sırasında birisi bir bıçağı kapar da dipsiz bir kuyuya atarsa, biri herhangi bir şeye düğüm atarsa ya da nikâhta bulunanlardan birileri işaret parmağını bükerse o gece gelinle damadın birlikte olamayacaklarına inanılır (Tatar, 2006: 94). Evliliğin gerçekleşmesine ilişkin temel ritüel ve dinî pratik olarak evlenme kültüründe nikâh, topluma kadın ve erkeğin birlikteliğinin ilan edildiği evliliklerin tamamlayıcı unsuru olarak görülmektedir.

Kına

Türk düğün geleneği içerisinde kına, düğünden önce ve kız evinde yapılan bir düğün eğlencesidir. Gelin kızın baba ocağındaki son gecesinde yapılan bu düğün eğlencesi birçok âdet ve geleneği içermektedir. Kına yakmanın bir adanmışlık göstergesi olarak benimsendiği ve bu uygulamanın evliliğe aday olan gençlerin dışında asker adaylarına ve kurban edilecek hayvanlara da yakıldığı bilinmektedir. Anadolu'da yaygın olmamakla birlikte kız evinden gönderilen kına, sağdıçı tarafından damada da yakılır. Kına düğün eğlencelerinde oldukça önem verilen geniş katılımlı bir eğlence kabul edilir ve kız evinde kız evi tarafından kınaya gelen misafirlere özel “kına yemeği” hazırlanır. Kına gecesinde eğlenceler düzenlenir, maniler, şarkılar, türküler söylenir ve oyunlar oynanır. Kına türkülerinde gelini ve gelinin annesini ağlatan türküler de söylenir. Halk arasında “başı bütün” veya “başı bozulmamış” yani kocasından ayrılmamış, kocası ölmemiş, başından birden fazla nikah geçmemiş olan bir kadının geline kına yakması gerekir (Örnek, 2014: 270; Altun, 2004: 265). Gelinin kinasını yakan kişinin kut taşımasına dikkat

edilmektedir. Gelin kıza kına yakılırken ortaya ellerinde mumlarla getirilmesi, gelinin başı üzerinde tepside yanan mumlar eşliğinde ilahilerin, türkülerin söylenerek döndürülmesi mumların bir uğur işareti olarak kabulü ile izah edilmiştir. Gelin kınasında yakılan mumlar ışık-nur kültürünü, genç kızların gelin etrafında dönerek kırmızı örtülerle halay çekmesi göğün katlarını sembolize etmektedir (Ergun, 2010: 279). İnanışa göre ruhlar karanlığı sever, ışıktan korkar; bu sebeple yanmış mumlarla yapılan ritüeller aynı zamanda ateşin kötü etkileri uzaklaştırma vasıtalarından biri olarak kullanıldığını kabul etmek gerekir (Erdentuğ, 1970: 246).

Kına, genellikle düğün gününden önceki gece "kına gecesi"nde yapılır; ancak düğün günü veya farklı bir gün de kına yakan aileler olabilir (Yıldırım, 2019: 129). Kına töreni geçmişte kız evinde yapılırken günümüz ise kız evi yerine daha çok özel salonlarda icra edilmektedir. Kına gecesinde gelini ağlatmak âdettendir ve duygusal türkülerle ağlatılan gelinin göz yaşı Türk kültüründe bereket ile ilişkilendirilmiştir. Bazı kına merasimlerinde türkülerden başka ilahiler söylenerek kına yakılması dinî ritüel olarak dikkat çekicidir. Geline yakılmak üzere hazırlanan kına, bir tepsi içerisinde etrafında mumlarla ortaya getirilir. Bazı uygulamalarda önce geline kına yakılır, sonra misafirlere kına dağıtılır; bazı yerlerde ise kına gecesinde bulunanlara kına dağıtıldıktan sonra geline kına yakılır. İsteğe bağlı olarak gelinin ayaklarına ve saçına da kına yakılabilir. Gelinin yüzü kibleye dönük olarak oturtulur, bu uygulama İslamî bir tesir olarak değerlendirilir. Âdetler ve İslam kültürünün harmanlanmış örnekleri olarak bu pratikler, gelenek-din ilişkisi bağlamında canlı bir şekilde yansımaları kına merasiminde görülür¹³. Gelin kına yakılması için ellerini açmaz; kaynanası gelinin gönlünü yapmak adına altın gibi değerli armağanlar sunduktan sonra gelin ellerini açar ve geline kınası yakılır. Kına yakılırken bereket için gelinin avcuna para veya altın konur kutlu olduğuna inanılan bu para/altın saklanır (Ergun, 2010: 279). Adana-Kozan'da kına, gelinin sağ elinin serçe parmağına yakılır, ardından avcuna bir miktar para konularak sarılır ve sabaha kadar bu sargı açılmaz, bir öksüz tarafından sargı açılır, gelinin avcundaki para öksüze verilir (Gürbüz, 2015: 49). Halk inancına göre koruyucu bir uygulama olarak görülen kınanın hazırlayıcısı, misafirlere dağıtıcısı ve geline kına yakıcısı olan kişi/kişilerin nitelikleri bu görevleri yerine getirebilmesi açısından mutlu bir evlilik yaşıyor olması, eşinden ayrılmamış olması gibi vasıfları sağlıyor olması gerekir. Kına yakan kimse başından tek bir nikah geçmiş ve keza bu seremoniye katılanların iki nikah görmemiş olması gereği, olumsuz yapıda bir rit'tir. Bu yasak ile yeni kurulan eşlerin birleşmesinin devamlılığını sağlamak amacı açıktır. Geleneksel Anadolu toplumunda resmi nikahtan evvel, dinî nikahtan başkası yapılmadığına göre, bu rit'in daha ziyade İslamî inanışın getirdiği bir yasak olabileceği düşünülmektedir (Erdentuğ, 1970: 255). Gelinin bir eline kadın, bir eline de genç kız kınayı koyar. Kına yakılmadan evvel gelinin avuç içine para veya altın konur ve bu para daha sonra damadın kesesinin içine "bereket" için dikilir (Gürbüz, 2015: 48-49). Halk inanışına göre mesut insandan saadetin bulaştığı bir eşyadan, kurulan yeni evin kesesine bereket geçecektir.

Kına yakma ritüeli açısından Westermarck'ın Fas'ta yaptığı incelemeler ile kendisinin Karadeniz Bölgesinde gerçekleştirdiği saha araştırmalarını karşılaştıran Erdentuğ, düğünlerde koruyucu veya cathartic¹⁴ ritler olarak uygulananların en önemlisi olarak gelin ile damada kına yakılmasını (boyanmasını) görmektedir (1970: 253). Kına ile boyanma uygulaması el parmaklarına, bileğe, avuca, saça, ayak topukları ve parmaklarına gelinde yapılırken damatta ise parmaklarına, avucuna ve çoğunlukla sağ elinin küçük parmağına yakılır. Halk inancında kınanın diğer işlevleri arasında eşleri birbirine sevgili yapmak amacı ile yapıldığı, kınanın temizleyici bir rit şekli olarak uygulandığı, gelin

¹³ Kına merasiminde, her gelen misafirin boynuna, kınanın sembolü olarak çember takılır. Kına yakılacak gelinin başına al yazma örtüp, uğur getirsin dileğiyle "Gelinliğine gir, kefenine çık. Ötürken de kibleye doğru gömüleceğiz." diyerek yüzünü kibleye çevirerek oturturlar. (Öğüt Eker, 1998a: 211).

¹⁴ Arınma bağlamıyla kullanılmaktadır.

damat evine geldiğinde koruyucu bir rit olarak serpilerek verilen maddelerden (su, süt gibi) bir farkı olmadığı söylenir. Evliliklerde ana-baba rızası önemli görülmüş hatta kına merasimine yansıyan bir uygulamada ana baba rızasını alarak evlenen kızlar için “evde dirlik, düzenlik olsun” diye yapılan uygulamanın kaçarak evlenen kızlar için yapılmadığı söylenir. Kısmetinin açılmasını dileyen bekar kızlar “*bize de bulaşsın*” diye kına gecesi gelinle birlikte yatarlar; bunun yanında geline yakılan kınanın artanı gelinlik çağına gelmiş kızların “*bahtları açılsın*” diye kısmet açma pratiği olarak uygulanır (Öğüt Eker, 1998a: 95-96). Anadolu düğün âdetlerinde kına, yöresel alanlarda farklı özellikler gösterse de ana hatları ile ortaklık gösteren bu yapı gelinin arkadaşlarına ve davetlilere hoşça vakit geçirtmek, onları eğlendirmek, onların mutluluğuna ortak olmak, birlikteliklerini kuvvetlendirmek gibi toplumsal işlevi de pekiştirmektedir. Kadın eğlenceleri bağlamında düğünden sonra en geniş katılımlı merasim kına törenidir.

Düğün

Türklerde düğün, bir toy kabul edilmiş; evlenme sırasında ise düğün yapmak zorunluluk olarak görülmüştür. Günümüzde Anadolu’da bazı yörelerde kız kaçırma evliliği gerçekleşmiş olsa bile düğün yapılmaktadır. Göktürkler düğün için “*törün*”, Harzemşahlar evlenme toyuna “*kelin toyu/gelin toyu*”, Dede Korkut Hikâyelerinde ise Oğuzlar, “*ulu düğün*” aynı zamanda ise “*ağır düğün*” demişlerdir. Düğünlerde gördüğümüz yarışlar, güreşler, oyunlar, ikramlar, yemekler bütün Türk toylarında görülen ortak uygulamalardır (Ögel, 1988: 269 Erdentuğ, ziyafeti düğünün her aşamasında ve her vesile ile uygulanan ve birleşmenin aleniliğini destekleyen bir unsur olarak değerlendirir (1970: 244). Düğün yemeği, Türklerin ortak inançlarının bir gereği hâline gelen açları doyurma anlayışının izlerini taşıyan ve Orta Asya Türkleri ile Dede Korkut hikâyelerinde görülen “düğün yağması” geleneğinin Anadolu’daki yansımalarından biridir.

Düğün kelimesi düğmek mastarından gelmektedir. Çağatay ve Uygur Türkçesinde düğüm anlamında kullanılmakta ve m/n değişmesi dolayısı ile Anadolu ağzlarında düğüm>düğün şeklinin kabul görmesi görüşü yaygındır (Yakıcı, 1991: 33). Bağlamak, düğümlemek olarak kabul edilen düğün¹⁵ kelimesinin etimolojik tahlillerine dair farklı yorumlar olsa da sosyo-kültürel açıdan düğün, bir erkek ve bir kadın iki genci ve onların etrafında iki ailenin fertlerinin aile bağları ile birbirine bağlandıkları töresel bir kurumdur. Günümüzde, düğün kelimesinin çalgılı, oyunlu ve yemekli toplantılar olarak algılanması, Eski Türklerdeki “toy” kelimesi ile benzerlik gösterse de toy, düğün kelimesinin bugünkü dar anlamından kurtularak, her türlü şölene verilen genel isim olması dikkat çekmektedir (Boratav, 1984: 168; Uysal, 2019: 181).

Geleneksel Anadolu düğünleri cuma gününden başlayıp pazar günü damat (güvey) katımına kadar sürmektedir. Geçmişte düğün günü Ankara, Kütahya, Sinop, Ordu/Ünye, Kırşehir, Kastamonu, Niğde örneklerinde görüldüğü gibi genellikle perşembedir ve bir önceki gün de gelin kınası yapılır; ancak düğüne başlama günü Bartın’da, Kırşehir’de cumartesi, Çankırı’da, Kastamonu’da pazartesi başlaması gibi farklılıklar görülebilir (Koşay, 1944: 70-75). Nişandan sonra düğün öncesinde gerçekleştirilen en önemli faaliyetlerden biri de düğüne gelecek misafirlere duyuru yapmaktır. Düğüne davet etmeye “*düğüne okumak*”, davet edenlere de “*okuyucu*” denilmektedir (Turan, 1992: 89). Düğünün zamanı ve yeri, kimler arasında olduğu, düğün öncesi çıkarılan “okuyucu”lar tarafından bildirilir (Örnek, 2014: 197). Düğüne çağrı, Anadolu’nun birçok yerinde *okuntu*, *okuma* deyimleriyle ifade edilir ve bu işi

¹⁵ Şemseddin Sami ve Ahmed Vefik Paşa “düğün” kelimesinin “toy günü” ya da “tü günü”nden bozma olduğunu ileri sürmektedirler. Buna açıklık getirmek ve “düğün”le ilgi kurmak için de şöyle bir açıklama yapmaktadırlar: “Düğün günü herkesin doya doya yiyip içmesinden dolayı «toy günü», Türklerin o günde evlerini kuş tüyüyle süslemelerinden dolayı da «tüy günü»dür.” (Yakıcı, 1991: 33)

genellikle kadınlar görür; ancak bazı yerlerde erkeklere erkek, kadınlara kadın okuyucular gönderilir. Sivas'ta kadın okuyucunun yanında bir de çocuk eşlik eder. Günümüz haberleşme ve davetiye sisteminin etkin olmadığı dönemler göz önünde bulundurulacak olursa okuyucuya değer verilmesi yönüyle Eskişehir'de okuyucuların düğün sahibinin evinden ayrılması esnasında eğlencelerle def çalarak uğurlanması özel bir önem atfedildiğinin işaretidir. Okuyucular, sabun, şeker, mum gibi simge değerinde şeyler ya da kumaş gibi hediyeler götürürler; düğüne davet ettikleri kimselere gelin hamamı, kına, duvak, gibi önemli aşamaların yerini ve tarihini bildirip bahşış alırlar. Mudurnu köylerinde düğün sahibinin okuyucu ile muhtara gönderdiği ve muhtarın camiye diktiği tek mum bütün köyün düğüne davet edildiğini simgeler (Boratav, 1984: 177).

Geleneksel düğünler genellikle cuma sabahından başlayıp ve pazar günü "güvey katması"na kadar devam ettiği için çeşitli ritüel uygulama, eğlence ve yöresel folklorik unsurlar bağlamından canlı bir şekilde devam eder. Oğlan evine bayrak asılması, düğünün başlamasına işaret eder. Bayraktar ve yardımcısı düğün bayrağını düğünün sonuna kadar muhafaza etmek ile de görevlidir. Bayrak direğinde bazı ritüel unsurlar bulunur. Bunlar evliliğin bereketli olması, çiftlerin birbirine karşı dillerinin tatlı ve muhabbetli olması, mutluluk ve saadet getirmesi, yolunun bahtının açık olması gibi inanışları sembolize eden ayna, elma, nar, soğan, buğday başağı, gibi meyveler ve nesnelere bayrak direğine bağlanır. Türkler için kutsal olan bayrak, düğün geleneklerine de yansımaktadır. Bayrak kaldırmak ve bayrak yemeği vermek düğün sahibi için önemli bir ritüeldir ve herkes davet edilmez. Aile üyelerine veya yakın arkadaşlara yemek ikram edilmesini yemeğin sosyal ilişkilerin derecesini belirleme işlevine örnek olarak veren Öğüt Eker, yemeğin açık ve gizli pek çok işlevinin olduğunu tespit eder (Öğüt Eker, 2018: 182). Tören yemeklerinden olan "düğün yemeği (küdenke aş), arkadaş yemeği (koldaş aş), güveyi kondurmak/bayrak ziyafeti, danışık ekmeği" Türk kültüründe grup aidiyetiyle oluşturulan sosyal ilişkilerde yakınlık derecesinin bir simgesidir. Nevşehir'de "güveyi kondurmak" adıyla bilinen yemek damadın akraba veya yakın dostları tarafından düzenlenir. Daha evvel damadın evinde özel bir ziyafet tertip edilir ve buna yakın dostlar ve akraba davet edilir. Yemeğin sonunda camiden getirilen bayrak odanın ortasına konur, imam dua eder ve duadan sonra güveyi kondurmayı arzu edenler gidip bayrağı evin damına diker. Bayrak düğünün sonuna kadar damda dalgalanır. Bayrak kaldırmak yakınlık ve samimiyet statüsünü ortaya koyan en büyük göstergelerden biri olduğu için önemli bir ritüeldir; bu yüzden kimin bayrak dikeceği hususunda bir kırgınlığa, kavgınlığa mahal vermemek için daha önce dostlar arasından bu görevi kimin yerine getireceği belirlenir (Koşay, 1944: 92). Anadolu Türk düğünlerinde düğün bayrağının davetiye (çağrı) özelliği de vardır ve düğün mekânına yolu düşen bir yabancı bile bu düğüne katılabilir, düğün yemeğine icabet edebilir (Kartal, 2017: 40); ancak bayrak dikme tören yemekleri özeldir. Sivas Türkmenlerinde ise danışık ekmeğiden sonra bayrak kaldırma ritüeli yapılır. Ziyafetten sonra komşular, delikanlılar bayrak kaldırırılar. Evvela bayrak donatılır, bayrağın ucuna en renkli ve kıymetli tüleklerden üç çeşit tülek¹⁶ dikerler. Mecliste bulunan hoca/imam bayrağın üzerine Kur'an okur, dua eder; ardından âmin nidaları ve hayırlı olsun temennileri eşliğinde bayrak anne babası hayatta olan bir gencin eline verilerek yanına aldığı beş altı delikanlı ile köyün mezarının etrafı üç defa tavaf edilir. Bu kutsal gezinti esnasında bir Fatıha ve üç İhlas suresi okunur, sonra silah atılarak mezarlıktan dönerler ve bayrağı gelinin gireceği oğlan evinin kapısının sağ tarafına dikerler. Sağdıç varsa bir bayrak da sağdıç kapısının önüne dikilir (Koşay, 1944: 94).

Geçmişte daha çok kırsal kesimde düğün mekânı olarak evlenecek gençlerin evleri ve köy meydanları karşımıza çıkarken özellikle günümüzde ve kentleşmenin yaşandığı şehirlerimizde düğün salonları mekân olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple halk arasında mekândan dolayı "salon düğünleri" diye

¹⁶ Halk ağzında kanatlı hayvanların kanat ve kuyruk tüylerine verilen isim.

bilinmektedir. Mekân faktörü düğünlerde sunulan ikramları, eğlence tarzını, davetli misafir anlayışını da etkilemiştir. Salon düğünlerine sınırlı imkân sebebiyle herkes davet edilemez ve halka açık değildir. Bunun aksine kırsal kesimlerdeki düğünler, davetliler dışındaki insanlara da açıktır. Özellikle maddi durumu iyi olan aileler, hem koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlar hem de inek, dana gibi büyükbaş hayvanlar keserek hazırladıkları düğün yemeğini herkese ikram eder. Açların doyurulması bağlamında bu uygulamalar bize eski Türk geleneğindeki toy ve şölenleri hatırlatmaktadır. Geleneksel düğün törenleri davetli, davetsiz herkese açıktır. Uzak yakın bütün akrabaların davet edilmesi, düğünde kimsenin unutulmaması için gayret gösterilir. Türk kültüründe düğünler, toylar, şenlikler yoksulların, açların dışarıda bırakılmadıkları toplumsal törenlerdir. “Açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi, ağzı dualıların duasının alınması” için asıl düğün törenlerine mümkün olduğu kadar çok kişinin katılması arzu edilir.

Düğün gününün en önemli ritüellerinin başında gelin göçü¹⁷ gelmektedir. Gelinin babasının evinden özel bir törenle alınıp damadın evine götürülmesine gelin göçü denir. Bu tören Anadolu'nun birçok yerinde gelin alma, gelin götürme, gelin getirme, kız çıkar(t)ma, gelin göçürme, gelinci gitme, gelin alayı gibi adlarla da bilinir (Ataman, 1992: 43). Gelin alayları her dönemde olabildiğince ihtişamlıdır; geçmişte atlardan oluşan gelin kafilesinde bile mutlaka musiki terennüm edilirdi. Günümüzde de müzik geleneği canlılığını devam ettirmektedir. Örnek olarak davul, tarih sahnesinde görüldüğünden beri “kötü ruhu kovmak, dansa eşlik etmek, düşmanı ya da avı korkutmak, haberleşmek, duyuru, kutlama” gibi amaçlarla çeşitli ritüellerin önemli bir figürü olmuştur (Alpyıldız, 2020: 272). Gelinler bu mutlu günde ağlarlar, hüzünlenirler; kızın annesi de "Kara gözlü, tatlı sözlü yavrusundan ayrılarak evde yapayalnız kaldığını" söyleyerek ağlar (Gökalp, 1976: 311) ve gelin alma/göçürme/çıkarma havaları olarak söylenen bu türkülerde Türk kültürünün duygusal alt metinlerini okumak mümkündür (Yeşil, 2012: 203-223). Gelin, evinden ayrılırken çalgılar duygulu dokunaklı çalar, davul kesik kesik sesler çıkarır (Yalman, 1977: 261). Denizli/Çivril'de gelin alındıktan sonra gelin alayı köyü terk edinceye kadar gelin havası çalar (Koşay, 1944: 213). Muğla/Ula'da gelinin ata binmesiyle müziğin ritmi değişir kıvrak oyun havaları çalar. Bunlarla beraber gelin alma ve indirme esnasında dualar ve ilahiler söylendiği törenler de vardır (Demirci, 1938: 39-41).

Van Gennep'in geçiş törenlerinde eşik merkez olarak “geçiş”i eşik etrafında üç aşamada değerlendirmesi dikkat çekicidir. Birincisi ayrılma/ayırma (separation), ikincisi eşik (sınır/başlangıç) (limen/threshold) ve son aşama birleştirme/toplama (aggregation) ritüelleri olarak adlandırılır. Eşik gelinin eski konumundan ve hayatından yeni mekânna ve statüsüne geçişini simgeler. Bireyin hayatında bir sınır olan eşik, aynı zamanda yeni bir başlangıç da sembolize eder. Eşik sonrası gelin ve yeni ailesi için birleşme, yani yabancı olan gelinin damadın ailesi ile bir ve beraber olma arzusu uygulama, pratik ve ritüellerle pekiştirilir (Van Gennep'ten akt. Turner, 1966: 94). Türk kültüründe bu ritüel süreçlerinde amaç gelini koruma, gelinin uyumunu sağlama, gelin ile kaynananın sınıanma ve statü tayin etme, gelin veya kaynananın mevcut kültürü devam ettirme ya da bunlardan biri tarafından mevcut geleneği protesto etme gibi biçimlerde uygulanan ritüeller kültürün onaylanması ve ritüelleri gözlemleyen ve icra edenlerin ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanmasıdır (Ekici, 2016: 125). Bu bağlamda ritüeller, kültürün aynası ve insanlara yönelik pratik kurallar ve kılavuz olarak (Çobanoğlu, 2021: 263) düşünülen folklorik kurumların bütünüdür. Kuşaktan kuşağa aktarılan folklorik unsurlar; semboller, simgeler ve birtakım kodlar vasıtası ile kültürel bellekte muhafaza edilir. Kültüre ait unsurların toplumda yaşaması, töre, tören, ritüel, gelenek gibi toplumsal kurumların varlığının ve toplumsal hafızanın bu bağlamda yaşatılması ile mümkündür. Dinî, millî ve tarihî öğelerin izlerini taşıyan ritüeller, ortak bellek

¹⁷ Bu konuda detaylı bilgi için Ergun (2010: 275-290)'un makalesine bakınız.

oluşmasında ve oluşturulan toplumsal hafızanın aktarılmasında tekrar edilme özellikleri sayesinde devamlılık sağlayan araçlardır. Özellikle kentleşmenin olmadığı köy ve kasaba düğünlerinde uygulama ve ritler çok çeşitli anlam ve işlevsel unsurları barındırmaktadır.

Bir yönüyle birbirine yeni bir bağla bağlanan gençler ve onların aileleri, evlenmenin ilk aşamasından itibaren ilişkilerinin her evresinde (kız isteme, söz kesme, nişan, nikâh, düğün, vb.) daha geniş kitlelere evliklerinin duyurulması ve topluma onaylatılması açısından da kalabalık katılımlar önemsenmiştir.

Kültür ekonomisinden düğün endüstrisine

Kültürü oluşturan unsurların ekonomik kaynağa dönüşmesi olarak değerlendirilen kültür ekonomisi ya da kültürel ekonomi gibi kavramların özellikle son çeyrek asırda belirginleşmeye başladığını belirten Özdemir, kültürel yaratım, aktarım ve tüketimin farklılaştığını vurgular. Bunun nedenleri arasında görsel-işitsel medya, bilişim, kayıt ve dijital teknolojiler ve turizm gibi farklı kültür endüstrileri ve sektörlerindeki yaşamı dönüştüren hızlı ve köklü değişmelerin etkisine dikkat çeker (2019: 13). Günümüz düğün törenlerinin organizasyonları şirketler aracılığı ile yapılmakta, ailelerin taleplerine, ekonomik durumlarına ve düğün organizasyon paketlerinin içeriğine göre maliyet çıkartılmaktadır. Facebook, Instagram, YouTube gibi sosyal mecralar; basılı ve görsel medya aracılığı ile kısa sürede çok geniş kitlelere ulaşan şatafatlı, görkemli düğün törenleri, hızlı üretilen ve hızlı tüketilen bir merasime dönüşmesinin kültür ekonomisine katkısı da açıkça görülür.

Geleneksel ve dijital medyada sunulan bazı düğünlere ait fotoğraflar, haberler düğünlerin nasıl olması gerektiğine dair açık veya örtük mesajları takipçileriyle paylaşmaktadır¹⁸. Böylece düğünlerin sosyokültürel alanını oluşturan yeni eylem ve söylemler toplum hayatında karşılık bulmaya başlamaktadır. Değişen tercihler kına ve düğün organizatörlüğü, düğün koçluğu gibi yeni iş kollarını, yeni kurumları ortaya çıkarmıştır¹⁹. Gelin için kına gecesi ve düğün töreni öncesi yapılan hazırlıklar, eskiden evlerde gerçekleşirken, günümüzde kuaförler, gelinlik mağazaları, güzellik salonları ve moda evlerinde yapılmaktadır (İhtiyar Büyüktaş, 2019: 90). Evlenecek çiftlerin talepleri neticesinde karşılık bulan düğün dansı kursu²⁰, koreografi, kostümler, sahne şovları, düğün klipleri düğün organizatörlerinin bilgi birikimi doğrultusunda ulusal ya da uluslararası kültürel motifler ve kaynaklarla zenginleştirilmektedir. Anadolu'da asırlardır oynanan geleneksel (Güney Doğu-Reyhanî/Ege-Zeybek/Çerkez dansı) oyunların yanında modern danslar, koreografiler, gelin ve damada seçenek olarak düğün koçları tarafından sunulmaktadır. Gelin ve damadın davetliler huzurundaki ilk dansının koreografi seçimi, dans müziklerinin tercihi, ortak yaşanmışlıklarının veya hayallerinin ya da mutluluklarının göstergesel birer sembolü olarak değerlendirilebilir.

Toplumda meydana gelen değişikliklerden genellikle kültürel uygulamalar da etkilenir. Toplumsal yapılarda yaşanan değişim ve gelişmeler, modern tüketim kültürünü, birey ve toplum davranışlarını etkiler. Günümüz toplumlarında ortaya çıkan önemli değişikliklerden biri de tüketim kültürünün teşvik edildiği gösterişçi tüketimdir (Güleç, 2015: 63). Düğün kutlamaları için insanların ayırdıkları normalin çok üzerindeki bütçelerin büyüklüğü, tüketim alışkanlıkları ile izah edilir ve insanların hayatlarının her alanında var olan tüketimin düğün kutlamalarını da şekillendirdiği düşünülür. Bazı araştırmacılar,

¹⁸ Sosyal medya veya geleneksel medya "Masal gibi düğün" benzetmeleriyle tanınmış kişilerin düğün haberleri veya düğün organizasyon şirketlerinin reklamları mevcuttur, arama motorları aracılığıyla bu bilgilere kolayca ulaşılabilmektedir.

¹⁹ Habertürk medyada yer alan "Gelenekler Değişikliğe Uğruyor" başlığı ile Ağrı ve bölge illerindeki saha çalışması mülakat yapılarak okurlarına aktarılmıştır. (Erişim adresi internet kaynaklarında verilmiştir.)

²⁰ Dans Akademi <https://dugundansi.com.tr/dugun-dansi-onerileri/ilk-dans-koreografileri> internet adresinden "Düğün Dansı Kursu MEB'e Bağlı Ruhsatlı Bir Eğitim Kurumudur" şeklinde tanıtım yapmaktadır. E.t: 21.06.2022

yaptıkları çalışmalarda düğün endüstrisinin iş sektöründe önemli bir pazar potansiyeline sahip olduğunu vurgulamışlardır (Suprajitno, 2023: 146). Hegemonik kültür; düğün konsepti, gelinlik-damatlık seçimi, mekân tercihi ve düğünün nasıl olması gerektiği gibi kültürel oluşumlara ve değişimlere etki etmektedir.

Anadolu toplumundaki geleneksel algı genellikle kadınların ev içi sorumlulukları, erkeklerin ise dışarıda iş ve sorumlulukları üstlenmelerini öngörür. Bu algının geçmişten günümüze değişmesi, zaman içinde gerçekleşen bir süreci gerektirmiştir. Bu nedenle, kadınların kendi başlarına üretimde bulunmaları, ticaret yapmaları ve doğrudan mal sahibi olmaları, ekonomik özgürlükleri ve sosyo-kültürel faktörlerin etkisiyle yakından ilişkilidir. Anadolu'da geline verilen "indirmedik", "yüz görümlüğü"²¹, "konuşmalık"²² gibi âdetlerde ziynet eşyalarından (altın, küpe, bilezik, vb.) başka geline hediye edilen bağ, bahçe, tarla, öküz, inek, düve türünden armağanların sunulması, kalın dışında bir varlığı olmayan gelinin, aslında Türk toplumundaki kadının varlık sahibi yapılarak üretime ve aynı zamanda iktisadi hayata dâhil edilmesidir.

Gerdek

Yasal (Türk Medeni Kanunu) ya da dinî nikahtan sonra düğün gecesi gelin ile damadın bir araya gelmesine "gerdek" denir. Böylece gelinin ve damadın evliliği yasa, din ve bağlı bulunduğu toplumun üyelerinin onayı ile geçerli sayılmış olur (Örnek, 2014: 272). Nikahtan sonra bir araya gelecek çiftin kalacağı yere "gerdek evi", "gerdek damı", "gerdek odası" gibi adlar verilmektedir. Gerdek sözcüğünün aslı Farsça "gird" (çadır, otağ) olup küçültme eki olan gird+ek>gerdek biçimine gelip kubbe veya kubbeli oda anlamına gelen ve düğünde kurulan zıfak çadırının adıdır (Bozkurt, 1993: 161). Türkler bu sözü Orta Asya'da iken almışlar ve gelin çadırı ile gelin odasına uygulamışlardır. Gerdek sözü daha çok Oğuzlar, Türkmenler ve Batı Türkleri tarafından geliştirilmiştir. Türklerde gerdek odasının ayrı bir kutluluğu vardır. Anadolu'da gerdeğe girmeye "odalanma" da denilmekte (Ögel, 1988: 270) ve gelin odası adı da verilen bu odalar her devirde ipekler, tüller, çeşitli el işlemleri gibi süslerle tezyin edilmektedir.

Gelin odasını da tıpkı kına merasiminde olduğu gibi mutlu ve tek evlilik yapmış, eşinden ayrılmamış kadınların hazırlaması halk inancına göre mutluluğun yeni evli çiftlere geçmesi için gereklidir. Gelin odasının "ocağı" kutlu kabul edilmiş ve bu ocağa Yakutlarda kımız, Müslüman Türklerde ise şeker gibi saçlar saçılmış; gerdek odasının eşiği de tabu kabul edilmiş, gelin eşiğe basmaktan kaçınmıştır. Anadolu'da gelinin eşiğe basmadan odaya sokulmasına "eşik atlaması" denilir (Ögel, 1998: 271). Oğuz töresinde kutlu kabul edilen gerdek çadırının kurulacağı yerin belirlenmesini Dede Korkut Kitabı'ndan öğrenmekteyiz. "Oğuz zamanında bir yiğit ki evlense ok atardı, oku nereye düşse orada gelin odası dikerdi." (Ergin 2004: 69). Oğuzlarda renk sembolizmi bağlamında ak, kıızı, alaca, kara arasından gerdek çadırının renginin ak olduğunu "kara yere ak otağ" kondurulmasından ve "ağca otağa girme"yi evlenme için kullanmalarından anlaşılmaktadır.

Geleneğe göre damat gerdek gecesi gelinin duvağını kaldırmadan önce "yüz görümlüğü" olarak altın, para, vb. hediyesi verir. Bayburtlu Celâlî'nin yüz görümlüğünün yanında eşine bir de şu şiiri hediye ettiği rivayet edilir. "Üç harf beş noktadan aldık hesabı / Seni bana yazmış ezel kitâbı / Şimden geri kaldır yüzden nikâbı / Hânemiz erkâm sen safâ geldin." (Uzun, 1991: 20). Gerdek gecesi kutsal bir zaman

²¹ Gelinin yüzü babaevinden çıkmadan duvak (al) ile örtülür ve yeni evinde geldikten sonra duvak damat tarafından açılır. Burada damadın geline verdiği armağana yüz görümlüğü denir.

²² Gelin yeni geldiği evin yabancısıdır. Gelin büyüklerinin ellerini öper; fakat onlarla konuşmaz. Gelinin konuşması için geline verilen armağanlara konuşmalık denir.

olarak kabul edilir, gelin ve damadın günahlarının affedileceğine inanılır. Damat gelinin duvağını serip üzerinde iki rekât namaz kılar (Gündüz, 2015: 58).

Sağdıç ve damadın arkadaşları damadın sırtına vurarak gerdek odasına uğurlarlar. Bir kırma riti örneği olan damadın sırtına yumruk atma, genç evlilere bu gecede gelebilecek uğursuzlukları, "bağlanma"ları önlemek için yapılan bir pratiktir. Bağlanma, yeni evlenen erkek ve kadının cinsel güçlerinin yok edilmesi anlamına gelmektedir (Öğüt Eker, 1998a: 306). Türk kültüründe gerdek, evlenme ve aile kurumunun önemli bir aşamasını temsil etmekte; dinî, kültürel, toplumsal bağlamda birçok unsuru kapsamaya ile yeni bir çekirdek ailenin de kuruluşunu simgelemektedir.

Sonuç

Türk töresine göre söz kesme, nişan, nikah, gelin alma, damat hazırlama, kına gecesi, düğün, gerdek son derece önemli törensel aşamalardır ve Anadolu'da evlenme geleneklerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalarda İslamiyet öncesi ve sonrası Türk inanışlarının izleri günümüzde de varlığını canlı bir biçimde yaşatmaktadır. Geçmişte Anadolu'da damat adaylarının bağ bahçe işlerinde çalıştırılması, bir yönüyle geçici süreliğine imtihana tabi tutulması, Altay geleneğinde güveyin gelin olacak kızın babasının evinde belli bir süre hizmet etmesini çağrıştırmaktadır. Halk bilimi çalışmalarında evlilik, geçiş dönemi olarak adlandırılan insan yaşamının en önemli aşamalarından biridir. Bu evrede gerçekleşen geleneksel uygulamaların yanında çeşitli ritüel işlevler ve inançlar; evlilik kurumunu kutsama, meşrulaştırma, kabullenme, eğlendirme, duyurma (ilan) gibi fonksiyonları neticesinde milletleşme ve toplumsallaşma arasında yakın bir bağ kurulmaktadır.

Evlenme, bireysel ve toplumsal hayatı etkilemesi, kurulan bağlar ve yeni ilişkiler açısından günceli, gelecek zamanları etkilemesi yönü ile dünyanın her yerinde ve her dönemde insan hayatının önemli aşamalarından biri olarak kabul edilmiştir. Evlenme, Türk kültüründe hayatın geçiş evreleri içinde önemli bir olgudur. Küreselleşme, kentleşme gibi farklı faktörlerin etkisi ile her ne kadar geleneksel evlenme ve düğün âdetleri kısıtlanmış, unutulmuş veya azalmış olsa da pek çok geleneğin doğrudan kendisinin ya da izlerinin hâlâ Anadolu'nun kırsal-taşra kesimlerinde yaşatılmakta olduğu yapılan saha çalışmalarında tespit edilmiştir.

Evlenme, Türk toplumunda kutsal ve hayırlı bir iş kabul edildiği için "*evlenene Allah yardım eder*" inancı atalar sözünde karşılık bulmuştur. Evlenme ritüelinin ilk aşamalarından olan kız isteme safhasında kızın ailesinden "*Allah'ın emri, Hz. Peygamber'in kavliyle ...*" diyerek istenilmesi dinin toplum üzerindeki etkisinin gelenekleri oluşturmadaki rolünü göstermesi bağlamında dikkat çekicidir. Hz. Peygamber'in evliliği teşvik etmesi ve Müslüman Türk toplumunda bunun sosyal baskıya da dönüşmesi dinin yaptırım gücünü göstermektedir.

Genel hatları ile bilgi vermeye, değerlendirmeye çalışılan Anadolu Türk evlenme ve düğün geleneklerinin geniş bir sahada; inanç, uygulamalar ve ritüeller açısından zenginliği dikkate alındığında Anadolu Türk düğün geleneklerinin yapısının eksiksiz olarak ele alınıp incelediğinin iddiasında bulunmak zordur. Aynı yörede dahi düğün sahiplerinin sosyal ve ekonomik statülerine, insan faktörünün töre ve geleneklerini sahiplenmesine göre farklılıkların ortaya çıkabilmesi gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Evlenme âdetleri, Anadolu'nun kimi bölgelerinde bazı farklı uygulamalar ve yöresel özellikler içermekte ise de ana hatlarıyla evlenmeye dair töre, tören ve pratiklerin ilk aşamasından son aşamasına kadar temel yapısında büyük benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Kaynakça

- Akıntürk, T., & Ateş Karaman, D. (2011). *Türk Medeni Hukuku Aile Hukuku* (Cilt 2.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Alpyıldız, E. (2020). Evlenme Geleneğine Müzik Davranışları Açısından Bakış: Gelin Ağlatma-Alma-İndirme Havaları Örneği. *KSBD*, 12(22), s. 267-277.
- Altun, I. (2004). *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*. Kocaeli: Yayıncı Yayınları.
- Artun, E. (2011). *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Atalay, B. (2103). *Divanü Lügâti't-Türk Tercümesi* (Cilt I-II-III). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ataman, S. (1992). *Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit'leri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Atnur, G. (2015). Kız İsteme. *Aile Yazları/8*, (Ed. S. Sakaoğlu, M. Aça, & P. Ergun). s. 21-33. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bozkurt, N. (1993). Çadır. *İslam Ansiklopedisi*, 8.C., s. 158-162. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2021). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çolak, A. (2004). Anadolu'da Örf ve Âdetlerin Oluşması ve Meşrulaşmasında Rivayetleri Rolü. (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, Y. Z. (1938). *Anadolu'da Eski Düğün ve Evlenme Âdetleri/Folklor*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Ekici, M. (2016). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Emiroğlu, K., & Aydın, S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Erdentuğ, N. (1970). Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde Evlenme Görenekleri ve Törenleri II. *AÜDTCF Antropoloji Dergisi* (5), s. 231-266.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erkul, A. (2002). Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri. *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed. H. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca). 3.C., s. 90-106. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi (Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları Serisi-8)*. (İ. A. Afşar, & K. Y. Kopruman, Dü.) İstanbul: Güneş Matbaacılık.
- Gökçe, B. (1978). Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1), s. 7-21.
- Güleç, C. (2015). Thorstein Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(38), s. 62-82.
- Güler, A. (1992). İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 1*, 69-81. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Gürbüz, H. (2015). Nişan- Nikâh-Düğün. *Aile Yazları/8* (Ed. S. Sakaoğlu, M. Aça, & Ergun Pervin). s. 39-63. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- İhtiyar Büyüktaş, T. (2019). *Türk Halk Kültüründe Gelin*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnan, A. (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kartal, A. (2017). Türk Kültürü İçinde Bozkır (Konya) Düğün Geleneğinin Değerlendirilmesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 36(36), s. 34-46. doi:10.17498/kdeniz.361328
- Koşay, H. Z. (1944). Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme. Ankara: T.C. Maarif Vekilliği Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayınları.

- Ögel, B. (1988). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öğüt Eker, G. (1998a). *Karakeçili Türk Düğünü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öğüt Eker, G. (1998b). Türk Kültürü İçinde Geleneksel Bolu Evlenme Âdetlerinin Yeri. *Millî Folklor* (40), s. 15-30.
- Öğüt Eker, G. (2000). Türk Düğün Geleneği İçinde Karakeçili Türk Düğününün Ritüel Açından Değerlendirilmesi. *Millî Folklor* (46), s. 92-100.
- Öğüt Eker, G. (2018). Farklı Görme Biçimiyle Modern Dünya Ritüeli Olarak Yemek Kültürü: Sınanma/Erginlenme ve İntikam Alma Gizli İşlevleri. *Millî Folklor* (120), s. 170-183.
- Örnek, S. V. (2014). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Özdemir, N. (2019). Kültür Ekonomisi ve Endüstrileri ile Kültürel Miras Yönetimi İlişkisi. Ed. N. Özdemir, & A. Öger, *Kültürel Miras Yönetimi* (s. 9-30). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Sezen, L. (2005). Türkiye'de Evlenme Biçimleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (27), s. 185-195.
- Sezer, B. (2006). Anadolu'da Düğün Gelenekleri. *Türktarım* (170 Temmuz-Ağustos), s. 52-55.
- Suprajitno, S. (2023). Here Comes the Style: Cultural Modernity in Chinese Indonesian Weddings. *AHS-APRISH 2019 Proceedings of the fourth Asia-Pacific Research in Social Sciences and Humanities, Arts and Humanities Stream*, s. 144-157. doi:10.2991/978-2-38476-058-9_13
- Şişman, B. (2017). Türk Kültüründe Evlilik (Geleneğin son Yüzyılı-Samsun Örneği). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Tatar, E. P. (2006). *Antakya ve Çevresindeki Düğünlerin Sosyal/Kültürel Değişim ve Etkileşimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turner, V. (1966). *The Ritual Process Structure and Anti-Structure* (Seventh printing 1991 b.). Newyork: Cornell University Press.
- Türkçe Sözlük. (2011). *11. Baskı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1992). Türk Ailesinin Genel Yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 1*, 29-66. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Uysal, Y. (2019). Adıyaman Halk Kültüründe Evlilik ve Evlenme Törenleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (46), s. 179-193.
- Uzun, M. (1991). Edebiyat, Kültür ve Sanat. *İslam Ansiklopedisi*, 4.C., 18-21. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ünal, A. (2015). Türk İslam Kültüründe Evlilik. *Aile Yazıları/8* (Ed. S. Sakaoğlu, M. Aça, & P. Ergun). s. 3-10. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- Yakıcı, A. (1991). Düğün Kelimesinin Kültürümüzdeki Yeri. *Millî Folklor* (11), s. 33-36.
- Yalman (Yalgın), A. R. (1977). *Cenupta Türkmen Oymakları I, II*. (S. Emir, Dü.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yeşil, Y. (2012). Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri ve Bu Ritüellerde İcra Edilen Türler. *Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi.
- Yıldırım, Z. (2019). Dünden Bugüne Samsun-Çarşamba İlçesinde Geçiş Dönemleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yolcu, M. A. (2014). *Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar*. Konya: Kömen Yayınları.

İnternet kaynakları

TRT Haber: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813>
(Erişim Tarihi: 24.02.2023)

TUİK: <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/bakanliktan-aile-arastirmasi-kadinlar-icin-evlenme-yasi-25-29-yas-arasi-674111.html> (Erişim Tarihi: 24.02.2023)

HABERTÜRK: <https://www.haberturk.com/agri-haberleri/70798519-bin-yillik-gelenekler-degisiklige-ugruyor> e.t: 21.06.2022